

[Μελέτες για τη Νεοελληνική Λογοτεχνία]

Μελέτες σε θέματα της λογοτεχνίας

Σύγχρονες ανθολογίες ποίησης

- 1. ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, Λ. Ι., επιμ. 1956. *Οι πρόδρομοι*. Βασική Βιβλιοθήκη, 11. Αθήνα: Αετός. Αναστατική επανέκδοση. Αθήνα: Ε. & Μ. Ζαχαροπούλος, χ.χ.
- 2. ΠΟΛΙΤΗΣ, Λ., επιμ. 1975-1977. *Ποιητική ανθολογία*. 2η έκδοση αναθεωρημένη. 8 τόμ. Αθήνα: Δωδώνη.
- 3. *Η ελληνική ποίηση. Ανθολογία - Γραμματολογία*. 1977-2002. 6 τόμ. Αθήνα: Σοκόλης.
- 4. ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ, Μ., επιμ. 1990. *Η χαμηλή φωνή. Τα λυρικά μιας περασμένης εποχής στους παλιούς ρυθμούς*. Αθήνα: Νεφέλη.
- 5. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, ΑΝ., επιμ. 1994. *Η δεύτερη μεταπολεμική ποιητική γενιά (1950-1970)*. Ανθολογία. Εισαγωγή Γιώργος Αράνης. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- 6. *Ο ανθολόγος Ερμής - Επιλογές από τους νεοέλληνες ποιητές*. 1995-2001. 27 τόμ. Αθήνα: Ερμής.
- 7. ΓΑΡΑΝΤΟΥΔΗΣ, Ε. 1998. *Ανθολογία νεότερης ελληνικής ποίησης 1980-1997. Οι στιγμές του νόστου*. Αθήνα: Νεφέλη.
- 8. ΑΛΕΞΙΟΥ, Δ., επιμ. 2001. *Γενιά του '70. Εργοβιογραφία των ποιητών - Βασική κριτικογραφία - Αποσπάσματα από κριτικές - Ανθολόγηση ποιημάτων. Εισαγωγή Αλέξης Ζήρας*. Αθήνα: Όμβρος.

1. ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, Λ. Ι., επιμ. 1956. *Οι πρόδρομοι*. Βασική Βιβλιοθήκη, 11. Αθήνα: Αετός. Αναστατική επανέκδοση. Αθήνα: Ε. & Μ. Ζαχαροπούλος, χ.χ.

Ευριπίδης Γαραντούδης

Ενταγμένη στην ιστορική, καταξιωμένη και πολύτομη σειρά ανθολογικών τόμων «Βασική Βιβλιοθήκη», η ανθολογία *Οι πρόδρομοι*, με επιμελητή τον Λέανδρο Βρανούση, έγκριτο μελετητή της περιόδου του νεοελληνικού διαφωτισμού, παρά την απόσταση μισού αιώνα από την έκδοσή της, παραμένει έγκυρη και χρήσιμη, επειδή μας προσφέρει μιαν επαρκέστατη, ως προς την ποσότητα των κειμένων, και αντιπροσωπευτική, ως προς την επιλογή τους, εικόνα της προπαρασκευαστικής περιόδου της νεότερης ελληνικής ποίησης από το 1770 έως το 1820. Πρόκειται για την περίοδο εκείνη που αφενός στο παρελθόν δεν προκάλεσε, αλλά και μέχρι σήμερα δεν προκαλεί την ιδιαίτερη προσοχή των μελετητών, αφετέρου παρέμεινε υποτιμημένη στις ποιητικές ανθολογίες που καλύπτουν μεγάλο χρονικό εύρος, επειδή η εντύπωση του «αντιποιητικού», όπως ονομάστηκε, ελληνικού 18^{ου} αιώνα κυριάρχησε και, ως ένα σημείο, επικρατεί ακόμη. Χαρακτηριστική ένδειξη αυτής της υποτίμησης είναι ότι στην αρχή του τέταρτου τόμου της, κατά δύο δεκαετίες νεότερης, οκτάτομης *Ποιητικής ανθολογίας* του Λίνου Πολίτη, η ποίηση του 18^{ου} αιώνα συρρικνώνεται, κάτω από τον τίτλο «Προανακρούσματα», σε μόλις 22 σελίδες, εξαιτίας της ρητά διατυπωμένης άποψης του Πολίτη ότι «ο 18^{ος} αιώνας (κι αυτό είναι φαινόμενο γενικότερα ευρωπαϊκό) είναι αντιποιητικός» (βλ. την εισαγωγή στην ανθολογία του Πολίτη). Προφανώς επειδή η ανθολογία του Βρανούση εξακολουθεί να παρουσιάζει επαρκώς την ποίηση μιας περιόδου όπου οι νεότερες της ανθολογίες υστερούν, κυκλοφορεί μέχρι σήμερα σε αναστατική ανατύπωση από τις εκδόσεις «Ζαχαρόπουλος».

Τα χαρακτηριστικά και η διάρθρωση της ανθολογίας *Οι πρόδρομοι*.

Στο πυκνογραμμένο «προλογικό σημείωμα» του Βρανούση (σ. ζ'-ι') προσδιορίζονται το περιεχόμενο και οι στόχοι της ανθολογίας. Ο τίτλος, «Πρόδρομοι», έχει φανερή ιδεολογική και αισθητική φόρτιση, όπως διαπιστώνουμε διαβάζοντας πώς ορίζονται οι βασικοί «πρόδρομοι» από τον Βρανούση: «Αλλά ποιοι είναι

οι πρόδρομοι; Πρόχειρα -και κάπως σχηματικά- αναθυμάται αμέσως κανείς την τριάδα Ρήγας, Χριστόπουλος, Βηλαράς. Πρόδρομος στην ευρύτερη [εθνική] έννοια του όρου ο πρώτος, [γλωσσικοί και εκφραστικοί] πρόδρομοι του Σολωμού στη Νεοελληνική ποίηση οι άλλοι δυο» (σ. ζ') (οι σχολιαστικές προσθήκες δικές μου). Η απουσία από την ανθολογία του βασικού εθνικού προδρόμου, του Ρήγα, αιτιολογείται επειδή, όπως πληροφορεί ο Βρανούσης, «ο Ρήγας και οι Επτανήσιοι προσολωμικοί βρήκαν τη θέση τους σε άλλους τόμους της Βασικής Βιβλιοθήκης» (σ. ζ'). Συγκεκριμένα, τα έμμετρα κείμενα του Ρήγα ανθολογήθηκαν, επίσης από τον Βρανούση, στον 10^ο τόμο της «Βασικής Βιβλιοθήκης» (1953). Ο τίτλος της ανθολογίας διευκρινίζεται, ακριβέστερα, παρακάτω: «Κάτω από τον τίτλο "Πρόδρομοι", συγκεντρώνονται όχι μονάχα προδρομικές φυσιογνωμίες αναγεννητών και καινοτόμων, αλλά όλοι σχεδόν όσοι χρονολογικά προηγήθηκαν του Σολωμού και κατέχουν κάποια θέση στη Νεοελληνική ποίηση της τελευταίας προ του Εικοσιένα πεντηκονταετίας (1770-1820)» (σ. ζ'). Αμέσως παρακάτω ο επιμελητής δηλώνει ότι το χρονολογικό πλαίσιο 1770-1820 ορίζει την περίοδο του νεοελληνικού διαφωτισμού. Συνεπώς, με σύγχρονους όρους, η ανθολογία του Βρανούση τιτλοφορείται: Η ποίηση της περιόδου του νεοελληνικού διαφωτισμού (1770-1820). Κατά τα άλλα, το «προλογικό σημείωμα» του επιμελητή είναι ιδιαίτερα εύστοχο, κρινόμενο από τη σημερινή σκοπιά, στις επισημάνσεις του για την τεχνοτροπική ταυτότητα, την ιστορική σημασία και την αισθητική αποτίμηση των ανθολογημένων ποιητικών κειμένων.

Η διάρθρωση της ύλης της ανθολογίας κρίνεται πολύ ισορροπημένη, καθώς, αφενός οργανώνεται σωστά η ιστορική παρουσίαση-εξέλιξη της ποίησης της περιόδου του νεοελληνικού διαφωτισμού, αφετέρου αποτυπώνεται εύστοχα η αξιολογική διαβάθμιση των κειμένων. Η ανθολογία χωρίζεται σε 5 μέρη, χωρίς αυτό να φαίνεται ευκρινώς στα περιεχόμενά της. Στο πρώτο μέρος, 27 σελίδες αφιερώνονται σε κείμενα του Καισάριου Δαπόντε (σ. 2-28), του πολυγραφότατου και ωριμότερου απολογητή και εκλαϊκευτή της λόγιας ποιητικής παράδοσης των περασμένων αιώνων. Στο δεύτερο μέρος, με τίτλο «Φαναριώτες στιχουργοί», σε 47 σελίδες συνομαδώνονται όλοι οι ποιητές, επώνυμοι και ανώνυμοι, της φαναριώτικης ποιητικής παράδοσης (σ. 31-77). Προηγούνται, σε 34 σελίδες, 9 επώνυμοι ποιητές, με τελευταίο τον Διονύσιο Φωτεινό, διασκευαστή του *Ερωτόκριτου* του Κορνάρου σε *Νέο Ερωτόκριτο*, και ακολουθούν, σε 13 σελίδες, τα ανώνυμα στιχουργήματα, με το βάρος να πέφτει στα κείμενα της πρώτης έντυπης ανθολογίας φαναριώτικης ποίησης (μισμαγιάς), του Ζήση Δαούτη (1818). Στο τρίτο μέρος, 73 σελίδες καταλαμβάνουν τα κείμενα του Αθανάσιου Χριστόπουλου (σ. 80-152). Ο μεγάλος αριθμός σελίδων αιτιολογείται, καθώς ο Χριστόπουλος είναι, κατά κοινή παραδοχή, ο σημαντικότερος ποιητής της φαναριώτικης ποιητικής παράδοσης. Καθώς «όλες οι πληροφορίες παρουσιάζουν ως αυθεντική έκδοση [του βιβλίου *Λυρικά*] την έκδοση του 1841» (σ. 81), αυτή η έκδοση παρατίθεται ολόκληρη. Και αυτή η επιλογή κρίνεται σωστή, καθώς πρόκειται για το περισσότερο ευπώλητο ποιητικό βιβλίο της περιόδου. Ακολουθεί ένα άλλο ποίημα του Χριστόπουλου, ο «Έρωτας απολογούμενος», και το τρίτο μέρος ολοκληρώνεται με επιλογή από τα πολιτικού στοχασμού κείμενα του αποκαλούμενου «νέου Ανακρέοντα», τα *Πολιτικά παράλληλα* (1833) και τα *Πολιτικά σοφίσματα*. Στο τέταρτο μέρος, 45 σελίδες αφιερώνονται στο έργο των δύο σημαντικών ελλαδικών ποιητών της περιόδου, του Γεωργίου Σακελλάριου (16 σελίδες) και του Μιχαήλ Περδικάρη (29 σελίδες) (σ. 154-200). Τα *Ποιήματα* (1817) του Σακελλάριου, και ιδίως η «Νύξ πρώτη» (σ. 155-158), είναι η πρώτη εκδήλωση του προρομαντικού πνεύματος στην ελληνική λογοτεχνία, ενώ ο *Ερμής ή Δημοκριθιθράκλειτος* (1817) του Περδικάρη συνιστά το πιο παράδοξο, ηθικολογικό και μαζί σκαμπρόζικο, ίσως γι' αυτόν τον λόγο πιο αξιανάγνωστο έμμετρο αφήγημα της περιόδου. Στο τελευταίο, πέμπτο μέρος, το έργο του Ιωάννη Βηλαρά ανθολογείται σε 109 σελίδες (σ. 202-310). Δικαίως του αφιερώνεται ο μεγαλύτερος αριθμός σελίδων, καθώς πρόκειται για τον πολυγραφότερο ποιητή των πρώτων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα, τον πιο αξιόλογο και τον ουσιαστικό «πρόδρομο» του Σολωμού. Και από αυτή λοιπόν τη σκοπιά, η ανθολογία ολοκληρώνεται σωστά με το έργο του Βηλαρά. Ισόβαρη είναι η αντιπροσώπευση όλων των όψεων του πολυποίκιλου έργου του, σε 7 ενότητες. Στην πρώτη παρατίθεται ολόκληρη η *Ρομέηκη γλώσσα* (1814), το μοναδικό βιβλίο που ο Βηλαράς τύπωσε στη διάρκεια της ζωής του. Ακολουθούν οι θεματικού χαρακτήρα ενότητες των ποιημάτων του, «Ερωτικά», «Σατιρικά», «Διάφορα» (όπου και ο σφοδρός έμμετρος λίβελος «Κατά Καλογήρων») και «Μύθοι». Έπεται ένα μεγάλο απόσπασμα από την, διακρινόμενη για τη μεγάλη τόλμη της μεταφραστικής θεωρίας της, νεοελληνική απόδοση της «Βατραχομουμαχίας». Στην τελευταία ενότητα περιλαμβάνονται

«Πεζά διάφορα» του Ηπειρώτη συγγραφέα.

Παρά την παλαιότητά τους, τα εισαγωγικά βιοεργογραφικά σημειώματα του Βρανούση κρίνονται καλά. Βεβαίως η αντοχή στον χρόνο αυτών των πενήνταχρονων σημειωμάτων οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι τόσο οι νεότερες εκδόσεις ποιητικών κειμένων της περιόδου, όσο και οι μελέτες γι' αυτά είναι λιγοστές.

Προτάσεις για εκσυγχρονισμό της ανθολογίας του Βρανούση.

Λαμβάνοντας υπόψη τους περιορισμούς που επέβαλε στον Βρανούση η ένταξη των *Προδρόμων* σε μια πολύτομη ανθολογική σειρά και, επίσης, τα βάσιμα ερευνητικά πορίσματα των τελευταίων 50 χρόνων, ας αναρωτηθούμε ποια είναι εκείνα τα κείμενα η προσθήκη των οποίων σε μια μελλοντική ποιητική ανθολογία της περιόδου του νεοελληνικού διαφωτισμού θα μας έδινε μια ακόμη πληρέστερη εικόνα της ποίησης της περιόδου 1770-1820.

Η πληροφορία του Βρανούση ότι «ο Ρήγας και οι Επτανήσιοι προσολωμικοί βρήκαν τη θέση τους σε άλλους τόμους της Βασικής Βιβλιοθήκης» (σ. ζ') φαίνεται να υποδεικνύει τον αρχικό σχεδιασμό του να περιλάβει, ορθά, και αυτά τα κείμενα στους *Προδρόμους*. Πράγματι η ένταξη αυτών των κειμένων θα καθιστούσε σχεδόν πλήρη την εικόνα της ποίησης της περιόδου. Βέβαια η συμπερίληψη του *Θούριου* του Ρήγα θα έπρεπε να συνοδεύεται από την ανθολογική παρουσίαση όλων εκείνων των έμμετρων κειμένων που, διαπνεόμενα από την επαναστατική ιδεολογία του διαφωτισμού, λειτούργησαν προπαρασκευαστικά για την έκρηξη του εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα (π.χ. ο ανώνυμος *Ρωσσαγγλογάλλος* ή το ανώνυμο έργο του Κοραή *Άσμα πολεμιστήριον*). Όσον αφορά στη συμπερίληψη των ποιημάτων των προσολωμικών ποιητών, αυτή υπαγορεύεται από τις σύγχρονες κατευθύνσεις της φιλολογικής έρευνας. Σε γενικές γραμμές, οι «προσολωμικοί» εντοπίζονται κυρίως στη Ζάκυνθο από τις τελευταίες δεκαετίες του 18ου έως την πρώτη εικοσαετία του 19ου αιώνα. Πρόκειται για περιορισμένης αξίας ποιητές που έγραψαν σε μεικτή και ακαταστάλακτη ακόμη δημοτική γλώσσα ποιήματα κυρίως πολιτικού και κοινωνικού χαρακτήρα, όπως πατριωτικά θούρια, πολεμιστήρια άσματα και κοινωνικές σάτιρες και ονομάστηκαν έτσι όταν η επικράτηση του γραμματολογικού σχήματος της «Επτανησιακής σχολής» τους προσάρτησε σ' αυτό. Αλλά η διεύρυνση των χρονικών ορίων της «Επτανησιακής Σχολής» στα χρόνια πριν από τον Σολωμό, με την εισαγωγή του όρου «προσολωμικοί ποιητές», σήμανε τον αναδρομικό προσδιορισμό των ειδοποιών γνωρισμάτων αυτών των συγγραφέων και των κειμένων τους σύμφωνα με ένα υπόδειγμα -το σολωμικό- το οποίο εμφανίστηκε εκ των υστέρων. Το αποτέλεσμα ήταν η στρέβλωση του πραγματικού στίγματος των λεγόμενων «προσολωμικών» ποιητών. Γιατί, συγκεκριμένα, θεωρώντας τους «προσολωμικούς» ένα τοπικό φαινόμενο προπαρασκευής του Σολωμού, η πριν από τον Σολωμό ποιητική παραγωγή του επτανησιακού χώρου αποκόπτεται από τον πολύ ευρύτερο χώρο μέσα στον οποίο πρέπει να ενταχθεί. Σύμφωνα με τον Κεχαγιόγλου, ο διαχωρισμός των συγγραφέων και των κειμένων της περιόδου του νεοελληνικού διαφωτισμού σε «Επτανήσιους, -ησιακά» και «Φαναριώτες, -ώτικα», πρέπει να αναθεωρηθεί. Κι αυτό γιατί «ο 18ος αι. και οι αρχές του 19ου αι. δεν φαίνεται να προσφέρονται για την κατασκευή τέτοιων ερευνητικών στεγανών. Οι πολιτικές, πολιτισμικές και γλωσσικές ιδιομορφίες των επιμέρους περιοχών δεν αρκούν ώστε να επιβάλουν τη σαφή αντιδιαστολή της προφορικής και γραπτής παραγωγής των Επτανήσιων από την αντίστοιχη παραγωγή της ηπειρωτικής Ελλάδας, ή άλλων ελληνικών τόπων, ή περιοχών με έντονη, αλλά όχι αποκλειστική, ελληνική παρουσία, όπως η Κωνσταντινούπολη και άλλα μέρη της Ανατολής, οι Παραδουνάβειες Ηγεμονίες και οι ελληνικές κοινότητες της κεντροευρωπαϊκής και δυτικοευρωπαϊκής διασποράς» (Κεχαγιόγλου 1991, 18-19). Ενδιαφέρουσα, τέλος, θα ήταν ακόμη και η ιδέα της παράλληλης ανθολόγησης των θουρίων και των ποιημάτων του Σακελλάριου, του Περδικάρη, του Χριστόπουλου και του Βηλαρά μαζί με τις, ελάχιστα νεότερες τους, ωδές του Κάλβου, αν σκεφτούμε πόσο πολύ οι καλβικές ωδές συνδιαλέγονται, είτε θετικά είτε αρνητικά, με τα παραπάνω έργα και επίσης πόσο καταχρηστική ή και προβληματική είναι η ένταξη τους στην «Επτανησιακή σχολή».

Μισόν αιώνα μετά την εμφάνισή της, η ανθολογία του Βρανούση έχει μοιραία παλιώσει ως προς πολλές

όψεις της. Την αναθεώρηση και τον εμπλουτισμό της επιβάλλουν γεγονότα όπως, π.χ., η έκδοση της πρώτης έντυπης ανθολογίας φαναριώτικης ποίησης (μισμαγιάς) του Δαούτη από την Άντεια Φραντζή (όπου και η καλή εισαγωγή της επιμελήτριας, αναφερόμενη γενικότερα στα ανώνυμα φαναριώτικα τραγούδια) (βλ. Δαούτης 1993, 11-43), οι νεότερες εκδόσεις έργων του Καισάριου Δαπόντε από τον Σαββίδη (βλ. Δαπόντες 1991· Δαπόντες 1993 και Δαπόντες 1995), οι εκδόσεις των ποιημάτων του Χριστόπουλου από την Τσαντσάνογλου (βλ. Χριστόπουλος, 1970) και τον Ανδρειωμένο (βλ. Ανδρειωμένος, 2001), η έκδοση των ποιημάτων του Βηλαρά από τον Ανδρειωμένο (βλ. Βηλαράς 1995), η έκδοση του *Ρωσσαγγογάλλου* από τον Δημαρά (βλ. Δημαράς 1990), όπως και η δημοσίευση αρκετών αναφερόμενων στην ποιητική παραγωγή της περιόδου του νεοελληνικού διαφωτισμού μελετών του Κ.Θ. Δημαρά, του Γ.Π. Σαββίδη και του Γιώργου Κεχαγιόγλου. Ωστόσο, παρά την παλαιότητα των *Προδρομών*, χάρη στη φιλολογική επάρκεια του επιμελητή και την ιδιαίτερα εύστοχη ιστορική και αισθητική αποτίμηση των ανθολογημένων κειμένων, η ανθολογία αυτή εξακολουθεί να υπερτερεί αισθητά σε σύγκριση με την παρουσίαση της ποίησης της περιόδου του νεοελληνικού διαφωτισμού στις νεότερες της ανθολογίες, τόσο στην οκτάτομη ανθολογία του Λίνου Πολίτη, όσο και στην εξάτομη ανθολογία των εκδόσεων Σοκόλη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΒΗΛΑΡΑΣ, ΙΩ. 1995. *Ποιήματα*. Φιλολογική επιμέλεια Γιώργος Ανδρειωμένος. Αθήνα: Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη.
2. ΔΑΟΥΤΗΣ, Ζ. 1993. *Μισμαγιά. Ανθολόγιο φαναριώτικης ποίησης κατά την έκδοση Ζήση Δαούτη (1818)*. Εισαγωγή, επιμέλεια, κριτικό υπόμνημα, σχόλια, παραρτήματα Άντεια Φραντζή. Επίμετρο Μάρκος Δραγούμης. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας».
3. ΔΑΠΟΝΤΕΣ, ΚΩΝ. 1991. *Κανών περιεκτικός πολλών εξαιρέτων πραγμάτων των εις πολλές πόλεις, & νήσους, & έθνη, & ζώα, εγνωσμένων (1778)*. Φιλολογική επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη. Αθήνα: Λέσχη.
4. ΔΑΠΟΝΤΕΣ, ΚΩΝ. 1993. *Η θυσία του Ιεφθάε και Ιστορία Σωσάννης*. Φιλολογική αποκατάσταση και τυπογραφική ερμηνεία Γ. Π. Σαββίδη. Αθήνα: Ιστός.
5. ΔΑΠΟΝΤΕΣ, ΚΩΝ. 1995. *Κωνσταντίνου Δαπόντε, Κήπος Χαρίτων*. Φιλολογική επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη. Αθήνα: Ερμής.
6. ΔΗΜΑΡΑΣ, Κ.Θ. 1990. *Ο Ρωσσαγγογάλλος*. Κριτική έκδοση με επιλεγόμενα Κ.Θ. Δημαράς. Αθήνα: Πορεία.
7. ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ, Γ. 1991. Ο Σολωμός και η προσολωμική νεοελληνική λογοτεχνία: Προτάσεις για έρευνα. Στο *Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου για το σολωμικό έργο*, 17-32. Ζάκυνθος: Έκδοση του συλλόγου δασκάλων και νηπιαγωγών Ζακύνθου «Διονύσιος Σολωμός».
8. ΡΗΓΑΣ 1971. *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*. Επιμέλεια Παναγιώτης Σ. Πίστας. Αθήνα: Ερμής, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη.
9. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΘ. 1970. *Λυρικά*, Επιμέλεια Ελένη Τσαντσάνογλου. Αθήνα: Ερμής.
10. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΘ. 2001. *Ποιήματα*, Φιλολογική επιμέλεια: Γιώργος Ανδρειωμένος. Αθήνα: Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη.

2. ΠΟΛΙΤΗΣ, Λ., επιμ. 1975-1977. *Ποιητική ανθολογία*. 2η έκδοση αναθεωρημένη. 8 τόμ. Αθήνα: Δωδώνη.

Ευριπίδης Γαραντούδης

Κατά τη μεταπολεμική περίοδο κυκλοφορούσε η προπολεμική ανθολογία του Ηρακλή Ν. Αποστολίδη, *Ανθολογία 1708-1933*, που πρωτοεκδόθηκε το 1933, αλλά ο επιμελητής της συνέχισε να την εμπλουτίζει, αυξάνοντας αισθητά τον όγκο της, στις κατοπινές, εμπλουτισμένες με νεότερα κείμενα, εκδόσεις της (19412, 19473, 19504, 19535, 19566, 19597, 19638) (βλ. Χαλκιοπούλου 1978, 45, 46, 47, 49, 51-52, 53, 55 και 64), έως ότου μετασχηματίστηκε, στη δέκατη έκδοσή της, στην τρίτομη ανθολογία του Ρένου Ηρακλή Αποστολίδη, *Ανθολογία της νεοελληνικής γραμματείας. Η ποίηση, λογία και δημοτική, από τον Μεσαίωνα ως τις μέρες*

μας (1969-1972). Μια άλλη, η αρχικά τρίτομη μεταπολεμική ανθολογία του Μιχάλη Περάνθη, *Μεγάλη ελληνική ποιητική ανθολογία 1453-1954* (1954), κάλυψε μεγαλύτερη χρονική περίοδο. Οι αρκετές νεότερες εκδόσεις της (1959, 1964, 1965, 1966, 1970, 1975) (βλ. Χαλκιοπούλου 1978, 52, 55, 64, 74, 77, 80-85 [καταγραφή όλων των ανθολογημένων ποιητών στους τρεις τόμους της ανθολογίας], 97 και 103) και ο μετασχηματισμός της, στη δέκατη έκδοση, στην εξάτομη ανθολογία, *Ανθολογία νεοελληνικής ποιήσεως. Από τον ενδέκατον αιώνα ως σήμερα* (1979), μαρτυρούν την εμπορική επιτυχία της. Σε σύγκριση με τις παραπάνω ανθολογίες, η επτάτομη, στην πρώτη έκδοσή της, και οκτάτομη, στην «αναθεωρημένη» και οριστική δεύτερη έκδοσή της, ποιητική ανθολογία του Λίνου Πολίτη ήρθε να καλύψει ένα αισθητό κενό, για δύο αλληλοεξαρτώμενους λόγους. Αφενός η ανθολόγηση αξιόπιστων ως προς τη μορφή τους κειμένων επεκτείνεται σ' ολόκληρο το φάσμα της νεοελληνικής ποίησης, αφετέρου τα κείμενα πλαισιώνονται από όλα εκείνα τα πληροφοριακά και ερμηνευτικά στοιχεία που καθιστούν την ανθολογία φιλολογικά έγκυρη. Ο επιμελητής της, εξάλλου, έγκριτος νεοελληνιστής, καθηγητής στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, διέθετε την επιστημονική συγκρότηση που έλειπε από τους επιμελητές των παλαιότερων, μεγάλων σε έκταση και χρονικό εύρος, ανθολογιών. Για τους παραπάνω λόγους, η ανθολογία του Πολίτη εξακολουθεί, σε γενικές γραμμές, να παραμένει πολύ χρήσιμη και να ενδείκνυται τόσο για τις ανάγκες της διδασκαλίας της νεοελληνικής ποίησης στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση, όσο και για τις αναζητήσεις του μη ειδικού, αλλά ενημερωμένου αναγνώστη (4 βιβλιοκρισίες για την πρώτη έκδοση της ανθολογίας του Πολίτη, από τους Στυλιανό Αλεξίου, Κ.Θ. Δημαρά, Γ.Γ. Αλυσανδράτο και Γ.Π. Σαββίδη, καταγράφονται από τον Μαστροδημήτρη 2005, 622).

Η διάρθρωση και τα χαρακτηριστικά της ανθολογίας του Λίνου Πολίτη.

Η ανθολογία του Πολίτη πρωτοεκδόθηκε την περίοδο 1965-1967 από τις εκδόσεις «Γαλαξίας» (βλ. Χαλκιοπούλου 1978, 75). Η αναθεωρημένη δεύτερη έκδοσή της έγινε από τις εκδόσεις «Δωδώνη» την περίοδο 1975-1977 (βλ. Χαλκιοπούλου 1978, 99-100 και Μαστροδημήτρη 2005, 622). Η πρώτη φωτομηχανική ανατύπωση ολόκληρου του έργου έγινε το 1980 και το 1981, με μερικές διορθώσεις και προσθήκες (βλ., π.χ., Βιβλίο δεύτερο, σ. 164). Όπως διευκρινίζει ο επιμελητής και ανθολόγος στα σύντομα «Προλεγόμενα» του, η ανθολογία «είναι διαρθρωμένη ιστορικά» και χωρίζεται σε 2 μέρη: «Τα τρία πρώτα [βιβλία] αντιπροσωπεύουν την πρώτη φάση της νεοελληνικής ποίησης, [την παλαιότερη], τα τέσσερα άλλα [5, στη δεύτερη έκδοση] τη νεώτερη, φτάνοντας έως σήμερα, ως τους ποιητές που είχαν εμφανιστεί πριν από το 1940» (Βιβλίο πρώτο, σ. 5). Συγκεκριμένα, όσον αφορά στο πρώτο μέρος, ο πρώτος τόμος (πρώτη έκδοση: Φεβρουάριος 1967, δεύτερη έκδοση: Σεπτέμβριος 1975) καλύπτει την περίοδο λίγο πριν από τα μέσα του 11^{ου} αιώνα (*Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*) μέχρι την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Ο δεύτερος τόμος (πρώτη έκδοση: Ιανουάριος 1965, δεύτερη έκδοση: Μάιος 1977) την εποχή μετά την Άλωση, συγκεκριμένα την ποιητική παραγωγή του 15^{ου} και του 16^{ου} αιώνα. Ο τρίτος τόμος (πρώτη έκδοση: Αύγουστος 1965, δεύτερη έκδοση: Δεκέμβριος 1976) περιλαμβάνει τα κείμενα της Κρητικής λογοτεχνίας της ακμής.

Ιστορική είναι επίσης η διάρθρωση των 5 τόμων του δεύτερου μέρους της ανθολογίας, της νεότερης ελληνικής ποίησης. Συγκεκριμένα, ο τέταρτος τόμος (πρώτη έκδοση: Ιανουάριος 1965, δεύτερη έκδοση: Μάιος 1977) επιγράφεται «Οι φαναριώτες και η αθηναϊκή σχολή» και περιλαμβάνει την ποιητική παραγωγή της λόγιας παράδοσης από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα (*Ανθη Ευλαβείας*) μέχρι το 1880. Στον πέμπτο τόμο, με τίτλο «Ο Σολωμός και οι Εφτανησιώτες» (πρώτη έκδοση: Αύγουστος 1965, δεύτερη έκδοση: Δεκέμβριος 1976), ανθολογείται η επτανησιακή ποιητική παραγωγή του 19^{ου} αιώνα. Ο έκτος τόμος (πρώτη έκδοση: Ιανουάριος 1965, δεύτερη έκδοση: Μάιος 1977), «Ο Παλαμάς και οι σύγχρονοί του», καλύπτει το ποιητικό έργο της δημοτικιστικής γενιάς του 1880. Ο έβδομος τόμος, «Καβάφης, Σικελιανός και η ποίηση ως το 1930», περιλαμβάνει τον Καβάφη, τους μείζονες μεταπαλαμικούς ποιητές (Καζαντζάκης, Σικελιανός και Βάρναλης) και μερικούς ελάσσονες, καθώς και τους ποιητές της γενιάς του 1920. Ο όγδοος τόμος (πρώτη έκδοση: Ιανουάριος 1965, δεύτερη έκδοση: Οκτώβριος 1977) φέρει τον τίτλο «Η γενιά του 1930 και ο Σεφέρης» και ανθολογεί τους ποιητές της γενιάς του '30. Αξιοσημείωτη είναι η διευκρίνιση, στα «Προλεγόμενα» της δεύτερης έκδοσης, των λόγων που υπαγόρευαν τον εμπλουτισμό και την επέκταση της

ύλης του τελευταίου τόμου της πρώτης έκδοσης σε 2 τόμους: «Σημαντική [...] αλλαγή είναι ο χωρισμός του τελευταίου 7^{ου} βιβλίου ("Σικελιανός, Καβάφης και οι νεώτεροι"), σε δύο αυτοτελείς τόμους [...]. Η πληθωρική ύλη της περιόδου αυτής ήταν αρκετά ασφυκτικά περιορισμένη στο παλαιό 7^ο βιβλίο· η διχοτόμηση επέτρεψε και η ίδια αυτή ύλη ν' αναπνεύσει ανετώτερα, και ακόμα να πλουτιστεί με ποιήματα ή μεγαλύτερα αποσπάσματα [...] που είχαν μείνει αναγκαστικά έξω παλαιότερα από έλλειψη χώρου» (Βιβλίο πρώτο, σ. 7).

Ο φιλολογικός χαρακτήρας της ανθολογίας πιστοποιείται ιδίως στους 3 πρώτους τόμους από το γεγονός ότι τα αποσπάσματα των ποιημάτων δημοσιεύονται με βάση το κείμενο της πιο πρόσφατης κριτικής έκδοσής τους. Στις περιπτώσεις των κειμένων για τα οποία δεν υπήρχε πρόσφατη αξιόπιστη έκδοση, ο Πολίτης επέλεξε ορθά να δημοσιεύσει τα αποσπάσματά τους κριτικά αποκαταστημένα από τον ίδιο με βάση κάποια χειρόγραφη μορφή τους. Λόγω της παλαιότητας και, συνεπώς, των ποικίλων δυσκολιών κατανόησης των κειμένων της παλαιότερης νεοελληνικής ποίησης, ο Πολίτης επέλεξε, επίσης ορθά, στους πρώτους 3 τόμους να υπάρχουν στα κείμενα αρκετές υποσελίδιες σημειώσεις με ερμηνείες λέξεων ή με πραγματολογικές πληροφορίες. Στο τέλος και των 8 τόμων της ανθολογίας παρατίθενται οι αρκετά πυκνές «Σημειώσεις», όπου δίνονται βασικές πληροφορίες για τον συγγραφέα ή το έργο (όταν παραδίδεται ανώνυμα), τον τόπο και τον χρόνο γραφής ή και δημοσίευσης του έργου, την έκδοση ή τις βασικές εκδόσεις του, την υπόθεση του έργου (για τα εκτενή αφηγηματικά κείμενα) και, τέλος, επιμέρους πληροφορίες και διευκρινίσεις πραγματολογικού και ερμηνευτικού χαρακτήρα για τα ανθολογημένα αποσπάσματα ή ποιήματα. Στην αρχή όλων των τόμων υπάρχει σύντομη εισαγωγή (3-4 σελίδων), όπου γίνεται επισκόπηση της ιστορικής σημασίας και της αισθητικής αξίας των διαφόρων έργων ή ποιητών. Η συνανάγνωση των εισαγωγών προσφέρει ένα συνοπτικό διάγραμμα της εξέλιξης της νεοελληνικής ποίησης, το οποίο, στις βασικές γραμμές του, ευθυγραμμίζεται με τον «κανόνα» των διαθέσιμων σήμερα Ιστοριών της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Η χρησιμότητα της ανθολογίας ενισχύεται με τα 3 αναλυτικά «γενικά ευρετήρια» στο τέλος του 8^{ου} τόμου: «των ποιητών» (σ. 145-146), «των τίτλων» (σ. 147-165) και «των πρώτων στίχων» (σ. 166-190).

Προβλήματα και ελλείψεις της ανθολογίας του Πολίτη.

Η παλαιότητα της ανθολογίας Πολίτη φαίνεται ιδίως στους πρώτους 3 τόμους, καθώς οι πολλές καλές κριτικές και φιλολογικές εκδόσεις των παλαιότερων κειμένων της νεοελληνικής λογοτεχνίας, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία 25 χρόνια, καθιστούν ξεπερασμένο το κείμενο πολλών ανθολογημένων αποσπασμάτων. Η ύλη του δεύτερου μέρους του 2^{ου} τόμου, που στις «Σημειώσεις» προσδιορίζεται ως «Κρητικά» (Χούμνος, Σκλάβος, Σαχλίκης, Φαλιέρος, Μπεργαδής, Πικατόρος, *Ρυμάδα κόρης και νιου και Δήγησις γαδάρου*), και η ύλη ολόκληρου του 3^{ου} τόμου θα μπορούσε να παρουσιαστεί ενιαία σ' έναν τόμο, έτσι ώστε το σχήμα της εξέλιξης από την πρώιμη κρητική λογοτεχνία στην κρητική λογοτεχνία της ακμής να αποδίδεται πιο καθαρά. Πρέπει, ωστόσο, να δεχτούμε ότι η αυτονόμηση σ' έναν τόμο της Κρητικής λογοτεχνίας της ακμής προσφέρει τη δυνατότητα για την ευρύτερη ανθολόγησή της. Την ανθολογική παρουσίαση ολόκληρης της κρητικής λογοτεχνίας σ' έναν τόμο επέλεξε ο, πολύ ειδικότερος από τον Πολίτη μελετητής της, Στυλιανός Αλεξίου (βλ. Αλεξίου 1969).

Στην αρχή του τέταρτου τόμου, η ποίηση του 18^{ου} αιώνα συρρικνώνεται, κάτω από τον τίτλο «Προανακρούσματα» σε μόλις 22 σελίδες, εξαιτίας της αντίληψης του Πολίτη, που πάντως είναι διαδεδομένη στη δεκαετία του 1960, ότι «ο 18^{ος} αιώνας (κι αυτό είναι φαινόμενο γενικότερα ευρωπαϊκό) είναι αντιποιητικός» (Βιβλίο τέταρτο, σ. 9). Μάλιστα οι 7 από τις 22 σελίδες αφιερώνονται στους «ζακυθινούς προσολωμικούς» Στέφανο Ξανθόπουλο, Ανδρέα Σιγούρο, Νικόλαο Κουτούζη και Αντώνιο Μαρτελάο, δηλαδή σε ποιητές που εντάσσονται καταχρηστικά στην ύλη του τόμου, έτσι όπως αυτή ορίζεται στον τίτλο του (Οι φαναριώτες και η αθηναϊκή σχολή). Στη συνέχεια του 4^{ου} τόμου, η ανθολόγηση του Χριστόπουλου και του Βηλαρά είναι επίσης ασύμβατη με το μεγαλύτερο τμήμα του τόμου (Αθηναϊκή σχολή), καθώς οι δύο αυτοί ποιητές θεωρούνται οι «πρόδρομοι» κυρίως του Σολωμού, του ποιητή που το έργο του συνιστά την αδιαμφισβήτητη αρχή της νεότερης ελληνικής ποίησης (βλ. την εισαγωγή στην ανθολογία του Λεάνδρου

Βρανούση, *Οι πρόδρομοι*). Αυτό το αισθητό κενό της εντελώς ελλιπούς ανθολόγησης από τον Πολίτη της ποιητικής παραγωγής της εποχής του νεοελληνικού διαφωτισμού (1770-1820) ο αναγνώστης μπορεί να το καλύψει, αν ανατρέξει στην ανθολογία του Βρανούση, *Οι πρόδρομοι*.

Η ανθολόγηση των ποιητών της «Αθηναϊκής σχολής» (ακριβέστερα, σύμφωνα με τις ισχύουσες σήμερα αντιλήψεις, της ελλαδικής κλασικορομαντικής ποίησης της περιόδου 1820-1880) διέπεται από την αντίληψη του Πολίτη ότι μόνο ορισμένες καθαρά λυρικές εκδηλώσεις αυτής της ποιητικής παράδοσης αξίζουν την προσοχή μας. Πρόκειται για μια αντίληψη οι ρίζες της οποίας ανάγονται στην εποχή του μαχητικού δημοτικισμού. Έτσι, όμως, σε μια ανθολογία που διέπεται κυρίως από τη λογική της ιστορικής παρουσίας, σε αντίθεση με αυτό τον στόχο της, απουσιάζει το μεγαλύτερο μέρος της αθηναϊκής ποιητικής παραγωγής: τα κλασικιστικά, τα μεγάλα αφηγηματικά, τα επικά και τα δραματικά ποιήματα.

Πολύ πιο ισορροπημένη είναι η παρουσίαση της επτανησιακής ποιητικής παραγωγής του 19^{ου} αιώνα. Επίσης ισορροπημένη κρίνεται γενικά η ανθολογική παρουσίαση των ποιητών και στους τελευταίους 3 τόμους της ανθολογίας, όπου το σχήμα της ιστορικής εξέλιξης γενικά τηρείται. Παράλληλα, ωστόσο, είναι εμφανές ότι το ποσοτικό βάρος της ανθολόγησης πέφτει στους Παλαμά, Καβάφη, Σικελιανό, Σεφέρη, Ελύτη και Ρίτσο. Πρέπει, πάντως, να επισημανθούν η εσφαλμένη ένταξη του Παπατσώνη στην ύλη του 7^{ου} τόμου (και όχι, όπως θα έπρεπε, στους ποιητές της γενιάς του '30) και η αισθητή απουσία από τους ποιητές της γενιάς του '30 του Νίκου Γκάτσου και του Νικόλαου Κάλα. Στους 5 τόμους του δεύτερου μέρους της ανθολογίας (νεότερη ελληνική ποίηση), η παρουσία 5 ονομάτων στους τίτλους, κατά την ιστορική σειρά Σολωμός, Παλαμάς, Καβάφης, Σικελιανός, Σεφέρης, φαίνεται να προσδιορίζει, ατύπως, την πεντάδα των 5 σημαντικότερων Ελλήνων ποιητών της περιόδου. Αναμφίβολα, η βράβευση του Γιώργου Σεφέρη με το βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας (1964), συνετέλεσε ώστε η ύλη του 8^{ου} τόμου, στη δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση της ανθολογίας, να σηματοδοτηθεί με το όνομά του.

Προτάσεις για εκσυγχρονισμό της ανθολογίας Πολίτη θεωρημένης από τη σημερινή σκοπιά.

Το βασικό μέρος του 4^{ου} τόμου (Αθηναϊκή σχολή) και η ύλη του 5^{ου} τόμου (Ο Σολωμός και οι Εφτανησιώτες) διαιρούν σε δύο μέρη την ελληνική ποιητική παραγωγή της περιόδου 1820-1880, σύμφωνα με το, ακόμη ισχυρό και δόκιμο στη δεκαετία του 1960, πολιτικό γραμματολογικό σχήμα: Αθηναϊκή σχολή - Επτανησιακή Σχολή. Τα ερευνητικά πορίσματα των δύο τελευταίων δεκαετιών υποδεικνύουν μian εναλλακτική πρόταση, τη συγχρονική παρουσίαση των Αθηναίων (ελλαδιτών) και των Επτανησίων ποιητών, με γνώμονα την κατά βάση κοινή ρομαντική αντίληψη της πραγματικότητας και τη ρομαντική τεχνοτροπία τους, ανεξάρτητα από τις αρκετές και αδιαμφισβήτητες διαφορές ανάμεσα στους ποιητές των δύο ομάδων. Τέλος, το γεγονός ότι, στα μέσα της δεκαετίας του 1960, αλλά ακόμη και στα μέσα της δεκαετίας του 1970, στη δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση της ανθολογίας, ο Λίνος Πολίτης δεν αποφάσισε να συμπεριλάβει σε αυτήν τουλάχιστον τους ήδη καταξιωμένους ποιητές της πρώτης μεταπολεμικής ποιητικής γενιάς, υποδεικνύει είτε τη μειωμένη εξοικείωση του Πολίτη με τη σύγχρονή του ποίηση, είτε ότι το σχήμα της υπεροχής ή και της πρωτοκαθεδρίας της γενιάς του 1930 στην ελληνική μοντερνιστική ποιητική περίοδο παρέμενε ακόμη πολύ ισχυρό.

Στους 8 τόμους της ανθολογίας του Πολίτη περιλαμβάνονται συνολικά 112 ποιητές (χωρίς να καταμετρώνται τα ποιητικά έργα που παραδίδονται ανώνυμα). Συνολικά κρινόμενος, σε σχέση με την έκταση της ανθολογίας, ο αριθμός ποιητών και έργων δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλος, επειδή, αν και η ανθολογία διέπεται από την αρχή της ιστορικής παρουσίας της εξέλιξης της νεοελληνικής ποίησης, παράλληλα αποσκοπεί στην ανθολόγηση εκείνων των ποιητών και έργων που διατηρούν κάποια, μικρότερη ή μεγαλύτερη, αισθητική αξία. Ισορροπώντας επιτυχώς ανάμεσα στους δύο αυτούς στόχους, να καταφέρει να περιλάβει τα καλά ποιητικά κείμενα που δείχνουν την ιστορική εξέλιξη της νεοελληνικής ποίησης, το έργο του Πολίτη αποτελεί την πρώτη αξιόλογη ανθολογία με ιστορική διάρθρωση και φιλολογικό εξοπλισμό, που καλύπτει όλο το εύρος της νεοελληνικής ποίησης από τις αρχές της μέχρι (σχεδόν) την εποχή του επιμελητή

της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΑΛΕΞΙΟΥ, ΣΤ. 1969. *Κρητική ανθολογία (ΙΕ'-ΙΖ' αιώνας)*. Εισαγωγή, ανθολόγηση και σημειώματα Στυλιανού Αλεξίου. 2^η έκδοση. Ηράκλειο Κρήτης: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών.
2. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ, Π.Δ. 2005. *Εισαγωγή στη νεοελληνική φιλολογία*. 7^η έκδοση. Αθήνα: Εκδόσεις Δόμος.
3. ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΥ, Μ. Δ. 1978. *Βιβλιογραφία νεοελληνικών ποιητικών ανθολογιών 1834-1978*. Αθήνα: Εκδόσεις Μήνυμα.

3. Η ελληνική ποίηση. Ανθολογία - Γραμματολογία. 1977-2002. 6 τόμ. Αθήνα: Σοκόλης.

Ευριπίδης Γαραντούδης

Μετά την οκτάτομη ανθολογία του Λίνου Πολίτη, που κάλυψε με φιλολογική επάρκεια τη νεοελληνική ποίηση σ' όλες τις εξελικτικές φάσεις της, η εξάτομη ποιητική ανθολογία «Η ελληνική ποίηση» των Εκδόσεων Σοκόλη συνιστά μια σοβαρή προσπάθεια για μια ανθολογία-γραμματολογία που αφενός περιλαμβάνει, αφετέρου παρουσιάζει στην ιστορική εξέλιξή τους τα καλύτερα και αντιπροσωπευτικότερα κείμενα της νεότερης ελληνικής ποίησης, από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα μέχρι σχεδόν την εποχή μας (δεύτερη μεταπολεμική γενιά). Ο αρχικός στόχος του έργου, όπως δηλώνεται στον «Πρόλογο» του εκδότη, ήταν «να παρουσιάσουμε το πανόραμα του ελληνικού ποιητικού λόγου και των δημιουργών του από τον καιρό του Βυζαντίου ως τις μέρες μας» (Πρώτος τόμος, σ. 8-9). Ωστόσο η αρχικά σχεδιαζόμενη πρώτη ενότητα, εκείνη όπου θα ανθολογούνταν και θα παρουσιάζονταν τα κείμενα της υστεροβυζαντινής δημώδους ποίησης, της κρητικής λογοτεχνίας και του δημοτικού τραγουδιού, εντέλει δεν εκπονήθηκε, προφανώς επειδή δεν βρέθηκε ο κατάλληλος επιμελητής. Τη σοβαρότητα της ανθολογίας των Εκδόσεων Σοκόλη δείχνει η ανάθεση του έργου όχι σε έναν, αλλά σε 6 συνολικά ανθολόγους και επιμελητές, οι οποίοι μάλιστα, σύμφωνα με τον τίτλο του, απέβλεπαν στο να επιλέξουν και να παρουσιάσουν τους ποιητές και τα κείμενά τους με κριτήρια ιστορικής-γραμματολογικής τάξης. Σε σύγκριση, λοιπόν, με τις προηγούμενες ποιητικές ανθολογίες, ένας παράγοντας ποιοτικής υπεροχής της ανθολογίας των Εκδόσεων Σοκόλη είναι ο συστηματικός σχεδιασμός της ως μεγαλεπήβολου και επιστημονικά κατοχυρωμένου έργου. Ασφαλείς δείκτες αυτού του σχεδιασμού, εκτός από την ανάθεση του έργου σε ομάδα συνεργατών, είναι η σταδιακή έκδοση των τόμων της ανθολογίας (στο διάστημα 25 χρόνων), ο μεγάλος αριθμός των ανθολογημένων ποιητών και κειμένων, οι σχετικά εκτενείς εισαγωγές των επιμελητών, η πλούσια και ελεγμένη ως προς την πραγματολογική χρησιμότητά της εικονογράφηση. Όλα τα παραπάνω στοιχεία συνετέλεσαν ώστε η ανθολογία των Εκδόσεων Σοκόλη να γνωρίσει εμπορική επιτυχία και να θεωρείται η πιο αναγνωρισμένη ίσως σύγχρονη ποιητική ανθολογία. Μάλιστα η καταξίωση της ποιητικής ανθολογίας ώθησε τον εκδότη Παναγιώτη Σοκόλη να προβεί στην έκδοση μιας πολύτομης, πλουσιότερης σε πληροφοριακό και κριτικό υλικό και επιστημονικότερα διαρθρωμένης ανθολογίας της ελληνικής πεζογραφίας.

Η διάρθρωση και τα χαρακτηριστικά της ανθολογίας των εκδόσεων Σοκόλη.

Στον «Πρόλογο» του εκδότη προσδιορίζονται ο τίτλος, η κατανομή της ύλης και οι στοχεύσεις της ανθολογίας. Μεταξύ άλλων, δηλώνεται η εξισορροπητική λογική βάσει της οποίας οργανώθηκε όλο το έργο: «Η διαίρεση της ποιητικής ύλης χίλιων περίπου χρόνων [σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό] [...] σεβάστηκε την καθιερωμένη [στα μέσα της δεκαετίας του 1970] από τους ιστορικούς της λογοτεχνίας μας (Ηλία Βουτιεριδίδη, Κ.Θ. Δημαρά κ.α.) κατάταξη. Υπάρχουν όμως και αποκλίσεις, που προτάθηκαν από τους επιμελητές των τόμων και που ακολουθήσαμε πιστά» (Πρώτος τόμος, σ. 9). Καθώς σήμερα έχουμε τη συνολική εποπτεία των 6 τόμων της ανθολογίας, ευδιάκριτος είναι ο χωρισμός της σε 2 μέρη, στους 3 πρώτους και τους 3 τελευταίους τόμους. Οι 3 πρώτοι καλύπτουν την παραδοσιακή ποίηση και οι 3 επόμενοι

την ποίηση του μοντερνισμού από τις αρχές της ως τη δεύτερη μεταπολεμική γενιά.

Στον πρώτο τόμο, *Φαναριώτες - Ανθη Ευλαβείας - Επτανήσιοι* (1980) (επιμέλεια εισαγωγής Μ.Μ. Παπαϊωάννου, επιμέλεια ανθολογίας Κ. Ιορδανίδης), συνυπάρχουν, κάπως αδόκιμα, κείμενα της λόγιας ποιητικής παράδοσης (στο πρώτο μέρος, «Φαναριώτες») με κείμενα της δημοτικιστικής ποιητικής παράδοσης (στο δεύτερο μέρος, «Προσολωμικοί», και στο τρίτο, «Επτανησιακή σχολή»). Η τοποθέτηση των *Ανθών ευλαβείας* (1708) στην αρχή της ενότητας «Προσολωμικοί» δεν αιτιολογείται. Σύμφωνα με τη χρονολογική τάξη τα ανθολογημένα κείμενα αυτής της συλλογής έπρεπε να τεθούν στην αρχή της ενότητας «Φαναριώτες». Η ανθολόγηση των τελευταίων (12 ποιητές και επιλογή ποιημάτων από τις «μιομαγιές») σε περίπου 100 σελίδες (σ. 1-109) αποκαθιστά, ως ένα βαθμό, την ελλιπέστατη ανθολόγησή τους στην ανθολογία του Λίνου Πολίτη (μόλις 22 σελίδες). Με την ύλη του δεύτερου τόμου, *Ρομαντικοί - Εποχή του Παλαμά - Μεταπαλαμικοί* (1977) (επιμέλεια-ανθολόγηση Μ.Γ. Μερακλής), διαγράφεται πιο καθαρά το σχήμα της εξέλιξης της κατά κύριο λόγο ελλαδικής ποίησης από το 1820 μέχρι τη γενιά του 1880 και τους ελάσσονες μεταπαλαμικούς ποιητές, που κατατάσσονται σε κατηγορίες χωρισμένες με τεχνοτροπικά-θεματικά κριτήρια. Στον τρίτο τόμο, *Η ανανεωμένη παράδοση* (1980) (επιμέλεια-ανθολόγηση Κώστας Στεργιόπουλος), συστεγάζονται ο Καβάφης, οι μείζονες μεταπαλαμικοί ποιητές (Σικελιανός, Καζαντζάκης, Βάρναλης), οι ποιητές της γενιάς του 1920 («Η νεορομαντική και νεοσυμβολιστική σχολή») και η, ασαφώς προσδιορισμένη, ομάδα «Ενδιάμεσοι και επίγονοι», κάτω από τον γενικό όρο «ανανεωμένη παράδοση», όρο κάπως σχηματικό σε σχέση με την πολύ μεγάλη ποικιλία των εκδοχών της «ανανέωσης» της παράδοσης και τον αρκετά μεγάλο αριθμό ανθολογημένων ποιητών (60). Και στους 3 πρώτους τόμους, οι ιστοριογραφματολογικές εισαγωγές εκτείνονται σε έκταση μερικών δεκάδων σελίδων, έχουν ως επί το πλείστον πληροφοριακό χαρακτήρα, οι ταξινομήσεις τους ακολουθούν κατά κανόνα την παλαιότερη παράδοση της ιστοριογραφίας της λογοτεχνίας, δεν λείπουν όμως και ορισμένες ενδιαφέρουσες νέες απόψεις. Μεταξύ των εισαγωγών υπάρχουν ποιοτικές αποκλίσεις. Πιο αδύναμη κρίνεται η εισαγωγή του Μ.Μ. Παπαϊωάννου, ούτως ή άλλως ελάχιστα σχετικού με την ανθολογημένη στον πρώτο τόμο γραμματολογική περίοδο, όπου είναι έκδηλη η εφαρμογή κοινωνικοϊδεολογικών κριτηρίων για την ανάλυση του λογοτεχνικού φαινομένου. Ευστοχότερη και φιλολογικότερη είναι η εισαγωγή του Στεργιόπουλου, ειδικού εξάλλου στη μελέτη των περισσότερων από τους ποιητές που ανθολογεί. Γενικά κρίνόμενοι, οι 3 πρώτοι τόμοι δεν υπερέχουν αισθητά σε σύγκριση με τις παλαιότερες άξιες λόγου ανθολογίες, με τις οποίες εξάλλου και επικαλύπτονται, προσφέρουν ωστόσο μια σαφώς πλουσιότερη εικόνα της ανθολογημένης ποιητικής παραγωγής.

Η αξία και το κύρος της ανθολογίας Σοκόλη οφείλονται ιδίως στους 3 τελευταίους τόμους της. Ο τέταρτος, *Νεωτερικοί ποιητές του μεσοπολέμου* (1979) και ο πέμπτος τόμος, *Η πρώτη μεταπολεμική γενιά* (1982), επιμελημένοι από τον καταξιωμένο κριτικό της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς Αλέξανδρο Αργυρίου, παρουσιάζουν το κύριο σώμα των Ελλήνων μοντερνιστών ποιητών της γενιάς του 1930 και της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς αντίστοιχα. Στον τέταρτο τόμο 28 ποιητές της γενιάς του 1930 παρουσιάζονται με γραμματολογική ακρίβεια και πληρότητα εμφανώς μεγαλύτερες σε σύγκριση με τις παλαιότερες ανθολογίες (στον όγδοο τόμο της ανθολογίας του Πολίτη, «Η γενιά του 1930 και ο Σεφέρης», ανθολογούνται 12 ποιητές). Στον πέμπτο τόμο η εκτεταμένη, τόσο ως προς τον όγκο των σελίδων όσο και τον αριθμό ποιητών, ανθολόγηση 47 εκπροσώπων της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς αποτελεί την πρώτη συστηματική παρουσίασή τους. Το κύριο βάρος της αξίας των 2 τόμων που επιμελήθηκε ο Αργυρίου έγκειται στην προτεινόμενη γενεαλογική ταξινόμηση των Ελλήνων ποιητών της μοντερνιστικής περιόδου. Τα κριτήρια για την ταξινόμηση αυτή παρουσιάζονται στην εισαγωγή του τέταρτου τόμου, «Εισαγωγή στη νεωτερική ελληνική ποίηση» (Τέταρτος τόμος, σ. 19-237· πρόκειται για την εκτενέστερη εισαγωγή στο σύνολο των 6 τόμων της σειράς) και στην, πολύ συντομότερη, εισαγωγή του πέμπτου τόμου (Πέμπτος τόμος, σ. 7-29). Ο Αργυρίου πρωτοπαρουσίασε τα κριτήρια για την ταξινόμηση της νεωτερικής ποίησης σε γενιές στη μελέτη του «Σχέδιο για μια συγκριτική της μοντέρνας ελληνικής ποίησης» (βλ. Αργυρίου, 1979). Τόσο σε αυτή τη μελέτη, όσο και στις 2 εισαγωγές του, λοιπόν, ο Αλεξίου κατένευε τη νεωτερική (όπως προτιμά να ονομάσει την μοντέρνα) ποίηση σε 3 γραμματολογικές ομάδες (νεωτερικοί ποιητές του μεσοπολέμου, της πρώτης

μεταπολεμικής γενιάς και της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς) και χάραξε τους κύκλους των ετών γέννησης των ποιητών τους (αντίστοιχα 1895-1915, 1916-1928 και 1929-1940). Τα κύρια κριτήρια της γενεαλογικής κατάταξης του Αργυρίου είναι αφενός εξωτερικά, ανάγονται δηλαδή στη βιογραφία του ποιητή (χρόνος γέννησης και χρόνος πρώτης δημοσίευσης ποιήματος σε ελεύθερο στίχο), αφετέρου εσωτερικά, στοχεύουν δηλαδή στο λογοτεχνικό έργο (ο ελεύθερος στίχος ως κύριο διαφοροποιητικό στοιχείο της μοντέρνας/νεοτερικής από την παραδοσιακή ποίηση, ομόλογα θέματα και ομοιογενή εκφραστικά μέσα). Για τον Αργυρίου η μετάβαση από τη μια γενιά στην επόμενη δεν σημαίνει απλώς αλλαγή στις χρονολογίες, αλλά τροποποίηση του αισθητικού και ιδεολογικού κλίματος. Ας σημειωθεί ότι η ονομασία «νεοτερικοί ποιητές του μεσοπολέμου» προτιμήθηκε αντί του, καθιερωμένου το 1979 και μέχρι σήμερα δόκιμου, όρου «γενιά του '30», επειδή ο τελευταίος, σύμφωνα με τον Αργυρίου, είχε συνδεθεί αισθητικά και ιδεολογικά με την επονομαζόμενη «κλίκα» των ποιητών που πλαισίωσαν το περιοδικό *Τα Νέα Γράμματα* (1935-1940 και 1944-1945) (για περισσότερα στοιχεία γύρω από τη γενεαλογική ταξινόμηση που πρότεινε ο Αργυρίου, βλ. Γαραντούδης 1998, 196-199).

Ο διαφορετικός σχεδιασμός και η ποιοτική υπεροχή του έκτου τόμου.

Ο έκτος και τελευταίος τόμος της σειράς, *Η δεύτερη μεταπολεμική γενιά* (2002), με επιμέλεια του ποιητή και κριτικού Κώστα Γ. Παπαγεωργίου, καλύπτει την αμέσως επόμενη περίοδο, σε σχέση με τον πέμπτο, ανθολογώντας το ποιητικό έργο των δημιουργών που πρωτοεμφανίστηκαν στη διάρκεια των δεκαετιών του 1950 και του 1960 και αναγνωρίστηκαν, σύμφωνα με την ισχύουσα γραμματολογική-γενεαλογική ταξινόμηση της μεταπολεμικής ποίησης, ως δεύτερη μεταπολεμική γενιά. Στον τόμο αυτό ανθολογούνται συνολικά 45 ποιητές, όσοι και στην προηγούμενη ομόθεμη ανθολογία του ποιητή και κριτικού Ανέστη Ευαγγέλου (1994). Η ανθολογία ωστόσο που επιμελήθηκε ο Παπαγεωργίου μπορεί να θεωρηθεί η πληρέστερη ανθολογική παρουσίαση της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς. Η βασική ποιοτική διαφορά ανάμεσα στον έκτο τόμο και τους 5 προηγούμενους τόμους της ανθολογίας των Εκδόσεων Σοκόλη, είναι ότι τα κείμενα ενός εκάστου ανθολογημένου ποιητή συνοδεύονται από ένα εισαγωγικό, σύντομο αλλά περιεκτικό κείμενο κριτικής παρουσίασης του έργου του, από πλήρη εργογραφία και από εκτενή επιλογή βιβλιογραφίας. Τα εισαγωγικά κείμενα κριτικής παρουσίασης υπογράφονται από 15 συνολικά γνωστούς κριτικούς, ποιητές και φιλόλογους. Πρόκειται, συγκεκριμένα, για τους Γιώργο Αράπη, Γιάννη Βαρβέρη, Γιώργο Βέη, Ευριπίδη Γαραντούδη, Δημήτρη Δασκαλόπουλο, Αλέξη Ζήρα, Γιώργο Κ. Καραβασίλη, Διονύση Καρατζά, Γιάννη Κουβαρά, Γιώργο Μαρκόπουλο, Γιώργο Δ. Παγανό, Περικλή Παγκράτη, Κώστα Γ. Παπαγεωργίου, Άντεια Φραντζή και Βαγγέλη Χατζηβασιλείου. Η εργογραφία και η επιλογή βιβλιογραφίας που συνοδεύουν κάθε λήμμα της ανθολογίας δεν συντάχθηκαν από τον φιλόλογο ή κριτικό που υπογράφει το κείμενο κριτικής παρουσίασης, αλλά είναι αποτέλεσμα της συστηματικής αποδελτιωτικής εργασίας που έγινε από ολιγομελή ομάδα συνεργατών του εκδότη. Χάρη στην ευρεία καταγραφή της κριτικογραφίας ο έκτος τόμος μπορεί να θεωρηθεί ένας πολύ χρήσιμος και σχεδόν πλήρης βιβλιογραφικός οδηγός των ποιητών της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς. Στα στοιχεία ποιοτικής υπεροχής του τόμου έναντι των προηγούμενων, αλλά και σε σύγκριση με την ανθολογία Ευαγγέλου, προσγράφονται επίσης η πλουσιότητα και πολύ προσεκτικά επιλεγμένη εικονογράφηση και η άψογη τυπογραφική επιμέλεια.

Η εκτενής «Εισαγωγή» του επιμελητή Κώστα Γ. Παπαγεωργίου (Έκτος τόμος, σ. 11-104) θίγει πολλά και καίρια ζητήματα. Μετά από μια εισαγωγική επισκόπηση της ελληνικής λογοτεχνικής (ποιητικής και πεζογραφικής) παραγωγής της δεκαετίας του 1960, ο Παπαγεωργίου εστιάζει την προσοχή του στη δεύτερη μεταπολεμική γενιά. Καταρχήν συζητά τα κριτήρια συγκρότησης της γενιάς. Η γενιά λοιπόν αποτελείται από τους ποιητές που γεννήθηκαν στο διάστημα της δωδεκαετίας 1929-1940 και δημοσίευσαν ποιήματα ή εξέδωσαν ποιητική συλλογή στη διάρκεια των δεκαετιών του 1950 και του 1960. Αυτά τα χρονολογικά κριτήρια, που εξάλλου ισχύσαν και στην περίπτωση της ανθολογίας Ευαγγέλου, υιοθετούν ακριβώς τα κριτήρια κατάταξης που πρότεινε ο Αργυρίου στις εισαγωγές του στον τέταρτο και πέμπτο τόμο. Ο Παπαγεωργίου αποδέχεται τα παραπάνω κριτήρια, αναπτύσσοντας κυρίως το σκεπτικό της στενής σύνδεσης ανάμεσα στο ποιητικό έργο της γενιάς και το ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο που το εξέθρεψε. Αυτό το

σκεπτικό είναι βάσιμο και ανταποκρίνεται σε μια ορατή κειμενική πραγματικότητα. Στη συνέχεια της εισαγωγής του, ο Παπαγεωργίου σχολιάζει θέματα όπως η σχέση των ποιητών της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς με τους ποιητές της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, η απόκλιση των εξεταζόμενων ποιητών από τις μοντερνιστικές αρχές της γενιάς του 1930, η στενή εκφραστική σχέση τους με τους δύο παλαιότερους ποιητές που λειτούργησαν ως σημεία αναφοράς γενικότερα της μεταπολεμικής ποίησης, τον Καβάφη και τον Καρυωτάκη. Η διεξοδική εξέταση του ενοποιού και διακριτικού στίγματος της γενιάς οδηγεί τον Παπαγεωργίου στην εύστοχη επισήμανση ότι τα στοιχεία που διαφοροποιούν τη γενιά από την ποίηση όχι μόνο των πρώτων μεταπολεμικών ποιητών, αλλά και εν γένει των νεωτερικών ποιητών είναι η «εντονότατη εξομολογητική, ενίοτε αυτοβιογραφική διάθεση» και η «συναισθηματική / συγκινησιακή φόρτιση» (σ. 45). Στο δεύτερο μέρος της εισαγωγής ακολουθούν επιμέρους παρατηρήσεις για το έργο κάθε ανθολογημένου ποιητή. Τα κείμενα της κριτικής παρουσίασης των ποιητών, γραμμένα από τους 15 κριτικούς και φιλόλογους, ποικίλλουν, πράγμα αναπόφευκτο, ως προς τον βαθμό της περιεκτικότητας και της εμβάθυνσης στο παρουσιαζόμενο και κρινόμενο έργο. Πάντως ο μέσος όρος της ποιότητας αυτών των κειμένων μπορεί να κριθεί ικανοποιητικός, ιδίως αν σκεφτεί κανείς ότι πρόκειται για κείμενα απευθυνόμενα κυρίως, όπως και εν γένει η ανθολογία, όχι τόσο σε κοινό ειδικών, όσο στο ευρύτερο αναγνωστικό κοινό που ζητά μια πρωτοβάθμια ενημέρωση και καλείται να ανταποκριθεί σε ορισμένα πρώτα ερεθίσματα, τόσο από τα ανθολογημένα ποιητικά κείμενα, όσο και από τις κριτικές εισαγωγές (περισσότερα στοιχεία για τον έκτο τόμο, βλ. στη βιβλιοκρισία του Γαραντούδη 2002).

Προβλήματα και ελλείψεις της ανθολογίας των εκδόσεων Σοκόλη.

Βασική έλλειψη της ανθολογίας Σοκόλη είναι ότι λείπουν οι «Σημειώσεις» που υπάρχουν στην ανθολογία του Λίνου Πολίτη, δηλαδή «Σημειώσεις» όπου δίνονται βασικές πληροφορίες για τον συγγραφέα ή το έργο (όταν παραδίδεται ανώνυμα), τον τόπο και τον χρόνο γραφής ή και δημοσίευσης του έργου, την έκδοση ή τις βασικές εκδόσεις του, την υπόθεση του έργου (για τα εκτενή αφηγηματικά κείμενα) και, τέλος, επιμέρους πληροφορίες και διευκρινίσεις πραγματολογικού και ερμηνευτικού χαρακτήρα για τα ανθολογημένα αποσπάσματα ή ποιήματα. Αντιθέτως, στους τόμους της ανθολογίας των Εκδόσεων Σοκόλη, εκτός από τις εισαγωγές των επιμελητών, υπάρχουν μόνο σύντομα εργοβιογραφικά εισαγωγικά σημειώματα και επιλογή βιβλιογραφίας για κάθε ποιητή. Εξαίρεση αποτελεί ο τόμος που επιμελήθηκε ο Κώστας Στεργιόπουλος, όπου υπάρχουν εισαγωγικά κείμενα κριτικής αποτίμησης του έργου κάθε ποιητή. Επίσης, η τυπογραφική επιμέλεια των 3 πρώτων τόμων, αν κανείς εστιαστεί σε λεπτομέρειες, γίνεται αμέσως ορατό ότι εμφανίζει πολλές και αδικαιολόγητες απροσεξίες.

Προτάσεις για εκσυγχρονισμό της ανθολογίας των Εκδόσεων Σοκόλη.

Η οργάνωση του έκτου τόμου της ανθολογίας των Εκδόσεων Σοκόλη μπορεί να αποτελέσει πρότυπο για την αναθεώρηση και των 5 προηγούμενων τόμων της σειράς. Με δεδομένο ότι έχει παρέλθει αρκετός καιρός από την εποχή που κυκλοφόρησαν οι 5 τόμοι (την περίοδο 1979-1983), σε μια νέα, αναθεωρημένη έκδοσή τους, θα έπρεπε να εκσυγχρονιστεί η εργογραφία και η βιβλιογραφία των ποιητών, πιθανόν να περιληφθούν νεότερα ποιητικά κείμενα, να προστεθούν εισαγωγικά κείμενα κριτικής παρουσίασης κάθε ποιητή και, κυρίως, «σημειώσεις» για τα ανθολογημένα ποιήματα. Ο χωρισμός, τέλος, στον πρώτο και τον δεύτερο τόμο της ύλης που αφορά στη ρομαντική «Επτανησιακή σχολή» και στους Αθηναίους «Ρομαντικούς» της περιόδου 1830-1880 στερεί από τον αναγνώστη τη δυνατότητα να συγκρίνει σύγχρονα κείμενα με πολλαπλές αποκλίσεις αλλά και συγκλίσεις. Βέβαια η ενοποιημένη ανθολογική παρουσίαση της ελληνικής ποίησης του 19^{ου} αιώνα θα προϋπέθετε τον ριζικό επανασχεδιασμό των 2 πρώτων τόμων, πιθανόν και την ανάθεσή τους σε άλλους επιμελητές-ανθολόγους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΑΡΓΥΡΙΟΥ, ΑΛΕΞ. 1979. Σχέδιο για μια συγκριτική της μοντέρνας ελληνικής ποίησης. *Διαβάζω* 22:

28-52.

2. ΓΑΡΑΝΤΟΥΔΗΣ, Ε. 1998. Η νεότερη ελληνική ποίηση (1980-1997). Στο *Ανθολογία νεότερης ελληνικής ποίησης 1980-1997. Οι στιγμές του νόστου*, 193-298. Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη.

3. ΓΑΡΑΝΤΟΥΔΗΣ, Ε. 2002. Βιβλιοκρισία του *Συνολική αποτίμηση. Η δεύτερη μεταπολεμική γενιά. Η ελληνική ποίηση*. *Ανθολογία-Γραμματολογία*, επιμέλεια Κώστας Γ. Παπαγεωργίου, Εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 2002. *Ποίηση* 20:299-304.

4. ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ, Μ., επιμ. 1990. *Η χαμηλή φωνή. Τα λυρικά μιας περασμένης εποχής στους παλιούς ρυθμούς*. Αθήνα: Νεφέλη.

Η ποιητική ανθολογία *Η χαμηλή φωνή* του Μανόλη Αναγνωστάκη, ενός από τους κορυφαίους μεταπολεμικούς ποιητές, περιέλαβε, στις περίπου 200 σελίδες της, ποιήματα 32 ποιητών της παραδοσιακής ποίησης. Όπως μας πληροφορεί ο Αλέξανδρος Αργυρίου, ο οποίος υπογράφει την εισαγωγή, «την ύπαρξη μιας ανθολογίας λυρικών ποιημάτων από τον Μανόλη Αναγνωστάκη την ξέρω από τον καιρό που γνωρίστηκα μαζί του, κοντεύουν σαράντα χρόνια [...]. Έκτοτε, πολλές φορές έβλεπα να αυξομειώνεται ο όγκος της καθώς τα κριτήριά μας γίνονταν και πιο απαιτητικά. Φυσικά τότε -αλλά και τώρα- δεν έπαυε να αποτελεί μια ιδιωτική υπόθεση του Αναγνωστάκη, γνωστή σε ελάχιστους και μη εξαιρετέους φίλους, που αντάλλασσαν τη γνώμη τους» (Αργυρίου 1990, 9). Το 1990, λοιπόν, ο Αναγνωστάκης αποφάσισε να δημοσιοποιήσει την «ιδιωτικής υπόθεσης» και χρήσης ανθολογία του, όταν πια, έχοντας κλείσει τον κύκλο του ποιητικού έργου του, θέλησε να καταθέσει τις συγκεκριμένες και απτές μαρτυρίες της σταθερής αγάπης του για τα «λυρικά μιας περασμένης εποχής».

Διάρθρωση της ύλης και χαρακτηριστικά της ανθολογίας *Η χαμηλή φωνή*.

Ο παλαιότερος ανθολογημένος ποιητής της ανθολογίας *Η χαμηλή φωνή* είναι ο Λορέντζος Μαβίλης, ενώ οι νεότεροι ποιητές της ανθολογίας γεννήθηκαν τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα. Πιο συγκεκριμένα, αν κατανείμουμε τους ανθολογημένους ποιητές στις ομάδες που μας υποδεικνύει ο ισχύων σήμερα ιστορικογραμματολογικός κανόνας, θα διαπιστώσουμε ότι στη *Χαμηλή φωνή* περιλαμβάνονται: Ένας ποιητής που μπορεί να χαρακτηριστεί επίγονος της επτανησιακής ποιητικής παράδοσης του 19^{ου} αιώνα (Λορέντζος Μαβίλης, 4 ποιήματα), 10 ποιητές που ανήκουν στη γενιά του 1880 και στους μεταπαλαμικούς ποιητές (Ιωάννης Γρυπάρης, 9 ποιήματα, Κωσταντίνος Χατζόπουλος, 9 ποιήματα, Μιλτιάδης Μαλακάσης, 6 ποιήματα, Ζαχαρίας Παπαντωνίου, 2 ποιήματα, Λάμπρος Πορφύρας, 3 ποιήματα, Ρήγας Γκόλφης, 3 ποιήματα, Απόστολος Μελαχρινός, 10 ποιήματα, Όμηρος Μπεκές, 3 ποιήματα, Φώτος Γιοφύλλης, 1 ποίημα, Κ. Καρθαίος, 5 ποιήματα), 12 ποιητές της γενιάς του 1920 (Ναπολέων Λαπαθιώτης, 2 ποιήματα, Ρώμος Φιλύρας, 10 ποιήματα, Κώστας Ουράνης, 5 ποιήματα, Κώστας Καρυωτάκης, 15 ποιήματα, Κλέων Παράσχος, 6 ποιήματα, Λέων Κουκούλας, 2 ποιήματα, Γ. Σταυρόπουλος, 1 ποίημα, Τέλλος Άγρας, 17 ποιήματα, Μήτσος Παπανικολάου, 3 ποιήματα, Λευτέρης Αλεξίου, 2 ποιήματα, Νίκος Χάγερ-Μπουφίδης, 3 ποιήματα, Μαρία Πολυδούρη, 2 ποιήματα) και, τέλος, μία ομάδα 9 ποιητών που θα χαρακτηρίζαμε τελευταίους της παράδοσης ή, κατά περίπτωση, ενδιάμεσους ανάμεσα στην παραδοσιακή και τη μοντέρνα ποίηση (Μιχ. Δ. Στασινόπουλος, 1 ποίημα, Γιώργος Κοτζιούλας, 8 ποιήματα, Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη, 1 ποίημα, Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, 1 ποίημα, Καίσαρ Εμμανουήλ, 2 ποιήματα, Γιάννης Σκαρίμπας, 4 ποιήματα, Νίκος Καββαδίας, 4 ποιήματα, Γιώργος Καρατζάς, 3 ποιήματα, Φώτος Πασχαλινός, 1 ποίημα). Η εμφανώς άνιση ποσότητα των ανθολογημένων ποιημάτων ανά ποιητή μαρτυρεί τον προσωπικό χαρακτήρα της ανθολογίας, καθώς έτσι φαίνεται η ιδιαίτερη αγάπη του Αναγνωστάκη για ποιητές όπως ο Καρυωτάκης, ο Φιλύρας, ο Άγρας και ο Κοτζιούλας.

Σε σχέση με τον προσδιορισμό του τίτλου, «[ποιήματα] στους παλιούς ρυθμούς», πρέπει να επισημανθεί ότι, αν και η συντριπτική πλειονότητα των ποιημάτων είναι γραμμένα σε αυστηρά έμμετρο στίχο (αυτός είναι ο «παλιός ρυθμός»), ανάμεσα στα ανθολογημένα ποιήματα υπάρχουν μερικά που είναι γραμμένα σε ελευθερωμένο στίχο (βλ. τα ποιήματα: Μιλτιάδης Μαλακάσης, «Βενετσάνικο» [σ. 49], Απόστολος

Μελαχρινός, «Πάλι βρέχει!...» [σ. 78-79], του ίδιου, «Στο παραμύθι της ζωής σου...» [σ. 88-89], Όμηρος Μπεκές, «Απ' το μαχαλά» [σ. 102], Κώστας Καρυωτάκης, «Σαν δέσμη από τριαντάφυλλα...» [σ. 118], Κλέων Παράσχος, «Αργά απ' τα βάθη μου...» [σ. 124], Τέλλος Άγρας, «Μονοτονία» [σ. 140-141], Νίκος Χάγερ-Μπουφίδης, «Πλάσματα αιθέρια...» [σ. 179]).

Η εισαγωγή του Αλέξανδρου Αργυρίου στην ανθολογία *Η χαμηλή φωνή*.

Ο ίδιος ο Μανόλης Αναγνωστάκης δεν προλόγισε την ανθολογία του. Ωστόσο το ρόλο της αποσαφήνισης των ανθολογικών επιλογών του ανέλαβε ο γνωστότερος και εγκυρότερος ίσως κριτικός των ποιητών της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, ο Αλέξανδρος Αργυρίου, στο εισαγωγικό σημείωμά του (βλ. Αργυρίου 1990). Ο Αργυρίου, λοιπόν, διευκρινίζει ότι η, ούτως ή άλλως προσωπική, ανθολογία του Αναγνωστάκη «περιλαμβάνει αποκλειστικά ελάσσονες ποιητές και μόνο με τα λυρικά τους ποιήματα» (Αργυρίου 1990, 7), ενώ σε άλλο σημείο του σημειώματός του υπερασπίζεται τον αποκλεισμό των λυρικών ποιημάτων των μειζόνων ποιητών με το εξής σκεπτικό: «Επειδή η πεποίθηση που δέσποζε στη συγκρότησή της [της ανθολογίας] ήταν: να διασωθεί η ποίηση των χαμηλών τόνων, έπρεπε να υπογραμμιστεί ακριβώς αυτό το στοιχείο. Δηλαδή να παρουσιαστεί η λυρική ποίηση των ελασσόνων ποιητών *αποκλειστικά*» (Αργυρίου 1990, 10). Σύμφωνα με τα παραπάνω, αιτιολογείται η μη συμπερίληψη ποιημάτων του Παλαμά, του Βάρναλη και του Σικελιανού. Ωστόσο η απουσία από την ανθολογία ειδικά των λυρικών παλαμικών ποιημάτων πρέπει να εκτιμηθεί σε συνδυασμό με 2 άλλα στοιχεία. Το πρώτο έγκειται στην παραδοχή του Αργυρίου ότι οι ανθολογημένοι από τον Αναγνωστάκη ποιητές είναι ουσιαστικά οι ελάσσονες λυρικοί ποιητές της παραδοσιακής ποίησης που έρχονται μετά τον Παλαμά και των οποίων τη λυρική διάσταση προσδιόρισε ένα μέρος της παλαμικής ποίησης, εκείνο το μέρος που είναι λυρικό (βλ. Αργυρίου 1990, 11-12). Το δεύτερο στοιχείο είναι ότι η ανθολογία του Αναγνωστάκη, αν και προσωπική, αντιπροσωπεύει το αισθητικό γούστο μιας ευρύτερης ομάδας. Δεν πρόκειται, όμως, απλώς για το γεγονός ότι ο Αναγνωστάκης ανθολόγησε τους ήσσονος τόνου παραδοσιακούς ποιητές που με τη νοσταλγική έλξη τους αποτέλεσαν ορισμένες από τις πρώτες ποιητικές αγάπες όχι μόνο του ίδιου, αλλά και αρκετών άλλων μεταπολεμικών ποιητών. Συγκεκριμένα, κατά τον Αργυρίου, η αντιπροσωπευτικότητα της ανθολογίας του Αναγνωστάκη έγκειται στο εξής: «[Η ανθολογία] εκφράζει τη βούληση μιας "γενιάς", δηλαδή μιας κατηγορίας ή ηλικίας ανθρώπων που έζησαν τη φάση κατά την οποία η στιχουργημένη ποίηση των χαμηλών τόνων έδινε τις τελευταίες της μάχες και τελικά έχανε τον πόλεμο. Όσοι βρέθηκαν -νέοι, σχεδόν παιδιά- στο μεταίχμιο αυτό υπήρξαν μάρτυρες ενός ακήρυκτου πολέμου ανάμεσα σε δύο αισθητικές αντιλήψεις και συντάσσονταν φυσιολογικά λόγω ηλικίας με το μέρος του "νέου", διατηρούσαν όμως μια συμπάθεια για το "παλιό"» (Αργυρίου 1990, 13). Από τη μια, λοιπόν, οι ποιητές της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς ήταν σταθερά προσανατολισμένοι στο νέο πνεύμα που έφερε ο μοντερνισμός, από την άλλη όμως παρέμεναν θαυμαστές και νοσταλγοί εκείνου του μέρους της παραδοσιακής ποίησης που είχε χαμηλή φωνή. Με άλλα λόγια, ποιητές μείζονος τόνου, όπως ο Παλαμάς, ο Βάρναλης και ο Σικελιανός, σχηματίστηκαν και παγιώθηκαν στη συνείδηση των περισσότερων μεταπολεμικών ποιητών ως ποιητές της υψηλής φωνής (ή του μείζονος τόνου), ακόμη κι όταν ένα μέρος του έργου τους διακρινόταν για τον χαμηλό τόνο και τη λυρική του διάθεση.

Προβλήματα και ελλείψεις της ανθολογίας *Η χαμηλή φωνή*.

Ο προσωπικός χαρακτήρας της ανθολογίας, αλλά και η χρηστική στόχευσή της, το γεγονός δηλαδή ότι αποβλέπει στο ευρύ κοινό της ποίησης, δεν θα υπονομεύονταν αν στο βιβλίο επιτασσόταν ένα φιλολογικό επίμετρο, με κάποιες βασικές πληροφορίες. Το έργο αυτό θα μπορούσε πιθανόν να ανατεθεί σε κάποιο τρίτο πρόσωπο, αν δεν το αναλάμβανε ο Αργυρίου, κριτικός με δόκιμη θητεία στην επιμέλεια των δύο τόμων της ανθολογίας των εκδόσεων Σοκόλη. Στο φιλολογικό επίμετρο θα αναφέρονταν οι συλλογές από όπου ανθολογούνται τα ποιήματα, θα δίνονταν οι παραπομπές στα βιβλία και θα μπορούσε να υπάρξει επίσης ένα γλωσσάρι, καθώς πολλές λέξεις των ανθολογημένων ποιημάτων είναι άγνωστες στο σημερινό μη ειδικό κοινό. Τέλος, ενδιαφέρον θα παρουσίαζε ακόμη και ο μετρικός υπομνηματισμός των ανθολογημένων ποιημάτων στο φιλολογικό επίμετρο.

Βασικά στοιχεία αξιολόγησης της ανθολογίας *Η χαμηλή φωνή*.

Ανεξάρτητα από την έλλειψη του φιλολογικού επιμέτρου, η *Χαμηλή φωνή* διατηρεί την αξία της ως ανθολογία βασισμένη στο αισθητικό κριτήριο ενός από τους αξιολογότερους και, κατά κοινή παραδοχή, σημαντικότερους ποιητές της μεταπολεμικής εποχής. Η αξία της, επιπρόσθετα, έγκειται στο γεγονός ότι βγάξει από την αφάνεια και φέρνει στο προσκήνιο τα καλύτερα «λυρικά [ποιήματα] μιας περασμένης εποχής» το 1990, δηλαδή σε μια χρονική στιγμή κατά την οποία το αισθητικό παράδειγμα της μοντερνιστικής ποίησης είναι, προ πολλού, το κυρίαρχο. Είναι γνωστό ότι η υπερίσχυση του αισθητικού παραδείγματος της μοντερνιστικής ποίησης επέβαλε στις προτιμήσεις του αναγνωστικού κοινού τους μείζονος τόνου και θεματικής και καθιερωμένους πλέον ως σημαντικούς ποιητές (ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγονται και οι δύο τιμημένοι με το Βραβείο Νόμπελ λογοτεχνίας Έλληνες ποιητές, ο Σεφέρης και ο Ελύτης). Συνεπώς, η ανθολογική παρουσίαση από έναν μοντέρνο ποιητή των προγενέστερων του ομοτέχνων της «χαμηλής φωνής», χωρίς να λειτουργεί ως αντιπαράδειγμα στα ισχύον ποιητικό και αναγνωστικό ήθος, προβάλλει την ανάγκη να μην λησμονήσουμε εκείνο το κομμάτι που ποιητικού παρελθόντος, που μπορεί να παραμείνει ζωντανό, αν διαθέτουμε καλούς διαύλους επικοινωνίας μαζί του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΑΡΓΥΡΙΟΥ, ΑΛΕΞ. 1990. Ένα σχόλιο. (Ίσως όχι εντελώς περιττό...). Στο *Η χαμηλή φωνή. Τα λυρικά μιας περασμένης εποχής στους παλιούς ρυθμούς*. Μια προσωπική ανθολογία του Μανόλη Αναγνωστάκη, 7-17. Αθήνα: Νεφέλη.

5. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, ΑΝ., επιμ. 1994. *Η δεύτερη μεταπολεμική ποιητική γενιά (1950-1970). Ανθολογία*. Εισαγωγή Γιώργος Αράνης. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Ευριπίδης Γαραντούδης

Μετά τις δύο ανθολογίες, *Νεωτερικοί ποιητές του μεσοπολέμου* (1979) και *Η πρώτη μεταπολεμική γενιά* (1982), που επιμελήθηκε ο Αλέξανδρος Αργυρίου στη σειρά των Εκδόσεων Σοκόλη, η έλλειψη μιας συστηματικής ανθολογικής παρουσίασης των ποιητών που ο Αργυρίου γενεαλόγησε ως «δεύτερη μεταπολεμική γενιά» έγινε ακόμη πιο αισθητή. Πρόθεση του Αργυρίου ήταν να εκπονήσει και την ανθολογία της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς στη σειρά των Εκδόσεων Σοκόλη, αλλά αυτό το σχέδιο δεν υλοποιήθηκε για διάφορους λόγους. Είναι πάντως γεγονός ότι, κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1980 και του 1990, πραγματοποιήθηκε η έξοδος από την αφάνεια, η αναβάθμιση και η αυτονόμηση αυτής της ποιητικής γενιάς, σύμφωνα με τα γενεαλογικά-χρονολογικά κριτήρια που εισηγήθηκε ο Αργυρίου: Η δεύτερη μεταπολεμική γενιά αποτελείται από τους ποιητές που γεννήθηκαν στο διάστημα της δωδεκαετίας 1929-1940 και δημοσίευσαν ποιήματα ή εξέδωσαν ποιητική συλλογή στη διάρκεια των δεκαετιών του 1950 και του 1960. Αντί των γραμματολογικών όρων, οι οποίοι προτάθηκαν κατά το παρελθόν και επιχειρήσαν κυρίως να συμπυκνώσουν τη σχέση ποίησης και ιστορικοκοινωνικής πραγματικότητας, όπως «χαμένη γενιά» (βλ. Μουλλάς 1961, 599), «γενιά των απόηχων» (βλ. Ανώνυμο 1985 και Κάσσο 1987), «γενιά της στέρησης» και «γενιά του '60», ο Αργυρίου και όσοι ασχολήθηκαν με τη γενιά μετά από αυτόν υιοθέτησαν τον ουδέτερο και «οριστικότερο» όρο «δεύτερη μεταπολεμική γενιά», ο οποίος, εξάλλου, προβάλλει το κοινό στοιχείο της μεταπολεμικότητας που συνέχει την πρώτη και τη δεύτερη γενιά. Η ογκώδης ανθολογία του ποιητή και λογοτεχνικού κριτικού Ανέστη Ευαγγέλου, *Η δεύτερη μεταπολεμική ποιητική γενιά*, ακολουθώντας κατά βάση την οδό που άνοιξε ο Αργυρίου, απέβλεψε στην οριστική έξοδο από την αφάνεια της ίδιας της ποιητικής γενιάς του.

Διάρθρωση της ύλης και χαρακτηριστικά της ανθολογίας του Ευαγγέλου.

Στον σύντομο «Πρόλογό» του (σ. 7-22) ο Ευαγγέλου επισημαίνει καταρχήν την κατά το παρελθόν παραγνώριση των ποιητών της γενιάς του και στη συνέχεια διευκρινίζει «τον τίτλο, τα χρονικά όρια, το είδος, τα κριτήρια και τη διάρθρωση της ύλης της Ανθολογίας» του (σ. 12). Ως βασικά κριτήρια της επιλογής των ανθολογημένων 45 ποιητών «που διαλέχθηκαν από ένα σύνολο 134» (σ. 16) ορίζονται η συστηματική ενασχόλησή τους με τον ποιητικό λόγο, η αντιπροσωπευτικότητα των τάσεων που το έργο τους εκφράζει και η ποιότητα της ποίησής τους, κρινόμενη συνδυαστικά, σύμφωνα με το γούστο του ανθολόγου και τις τοποθετήσεις της κριτικής. Ακριβέστερα, ο Ευαγγέλου επέλεξε και ανθολόγησε τους 44 ποιητές, ενώ τα ποιήματα του ίδιου του ανθολόγου επιλέχθηκαν από τον Γιώργο Αράγη. Η παρουσίαση κάθε ποιητή ακολουθεί την ίδια δομή. Στα πληροφοριακά στοιχεία προτάσσεται ένα πολύ σύντομο βιογραφικό σημείωμα, όπου επισημαίνεται η πρώτη δημοσίευση ποιήματος γραμμένου σε ελεύθερο στίχο. Ακολουθεί καταγραφή της εργογραφίας κατά ειδολογικές κατηγορίες: Ποιητικές συλλογές, πεζογραφήματα, άλλα έργα, μεταφράσεις. Έπεται η ενότητα «Ποιήματά του μεταφράστηκαν», με τη βιβλιογραφική καταγραφή των μεταφράσεων ποιημάτων σε ξένες γλώσσες. Το πληροφοριακό υλικό ολοκληρώνεται με την πολύ χρήσιμη «Επιλογή κριτικογραφίας». Τα πληροφοριακά στοιχεία ποικίλουν στην έκτασή τους κατά ποιητή, πράγμα απολύτως εύλογο. Στην ανθολόγηση των ποιημάτων είναι φανερό ότι αποφεύχθηκαν οι μεγάλες διαφορές στον αριθμό των σελίδων που καταλαμβάνουν τα ποιήματα κάθε ποιητή. Έτσι, η ανθολόγηση κάθε ποιητή εκτείνεται ανάμεσα στις 5 και τις 10 σελίδες. Στο σώμα της ανθολογίας η κατάταξη των ποιητών έγινε σύμφωνα με το χρονολογικό κριτήριο της δημοσίευσης του πρώτου ποιήματος κάθε ποιητή, που είναι γραμμένο σε ελεύθερο στίχο. Στο τέλος του τόμου επιτάσσονται 4 χρήσιμοι «Πίνακες και ευρετήρια»: «Χρονολογικός πίνακας ποιητών», όπου καταγράφονται το έτος γέννησης, το έτος πρώτης δημοσίευσης και το έτος πρώτης έκδοσης (σ. 583), «Χρονολογικός πίνακας ποιητικών συλλογών (1950-1992)» (σ. 584-592), «Ευρετήριο τίτλων και πρώτων στίχων» (σ. 593-615) και αλφαβητικό «Ευρετήριο ποιητών» (σ. 616-617).

Η εισαγωγή του Γιώργου Αράγη στην ανθολογία *Η δεύτερη μεταπολεμική ποιητική γενιά*.

Κύριος στόχος της «Εισαγωγής» (σ. 23-57) του κριτικού Γιώργου Αράγη είναι να εντοπίσει τα στοιχεία που συνιστούν την ιδιοσυστασία της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς και να προτείνει ορισμένες ομαδοποιήσεις που δείχνουν αποκλίνουσες εκφραστικές αναζητήσεις στο εσωτερικό της. Ο Αράγης κατανέμει τους ποιητές σε 3 ομάδες με βασικό κριτήριο το αν και κατά πόσο η βίωση του ταραγμένου ιστορικού χρόνου της μεταπολεμικής εποχής απηχείται στο έργο τους (ο Αράγης κάνει λόγο για «εποχιακές μαρτυρίες» [σ. 26]). Η πρώτη ομάδα (14 ποιητές) αποτελείται από εκείνους που το έργο τους εκφράζει τη στενή σχέση παρελθόντος-παρόντος και όπου το παρόν αποτυπώνεται ως η τραυματική συνέπεια του παρελθόντος. Έτσι, βασικοί θεματικοί άξονες του έργου αυτών των ποιητών είναι η «έλλειψη συμμετοχής στις κοινωνικές και πολιτικές δραστηριότητες» (σ. 30) και η «αίσθηση εξορίας, στέρησης, χαμένης ζωής και απάτης» (σ. 31). Στη δεύτερη ομάδα (16 ποιητές) κατατάσσονται εκείνοι στο έργο των οποίων διαπιστώνεται κάποια απόσταση από τη συνάρτηση παρελθόντος-παρόντος, με την έννοια ότι η αρχική συνάρτηση παρελθόντος-παρόντος εξελίσσεται σε αποστασιοποίηση από το παρελθόν. Πρόκειται, συγκεκριμένα, για τους ποιητές όπου παρατηρείται μια «κλιμάκωση από τη ρητή μνήμη του παρελθόντος προς την υπαινικτική και τη συμβολική [αναφορά σε αυτό]» (σ. 37). Στην τρίτη ομάδα (15 ποιητές) περιλαμβάνονται οι ποιητές που το έργο τους «περιέχει ελάχιστες ή καθόλου εποχιακές μαρτυρίες» (σ. 41), γι' αυτό και η ποίησή τους διακρίνεται από την αναγωγή του ατομικού βιώματος και των συναισθημάτων του έρωτα και της μοναξιάς στην υπαρξιακή σφαίρα. Η εισαγωγή του Αράγη ολοκληρώνεται με ενδιαφέρουσες και, σε ορισμένα σημεία, οξυδερκείς παρατηρήσεις για γλωσσικά, εκφραστικά, θεματικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά του ποιητικού έργου της γενιάς και για τη σχέση της με την παλαιότερη ελληνική ποιητική παράδοση.

Προβλήματα και ελλείψεις της ανθολογίας *Η δεύτερη μεταπολεμική ποιητική γενιά*.

Παρά τη συστηματικότητά του, τα σαφή και με συνέπεια εφαρμοσμένα κριτήρια οργάνωσης και διάταξης της ύλης, το πλούσιο πληροφοριακό υλικό, μεγάλο μέρος του οποίου για πρώτη φορά δίνεται συγκεντρωμένο στη δημοσιότητα, και την κατατοπιστική εισαγωγή, το έργο του Ευαγγέλου παρουσιάζει

ορισμένες ελλείψεις. Μια εμφανής έλλειψη εντοπίζεται στην απουσία μεταξύ των ανθολογημένων δύο αξιολογών και αναγνωρισμένων ποιητών, του Δημήτρη Δασκαλόπουλου και της Αμαλίας Τσακνιά. Η έλλειψη αυτή γίνεται πιο αισθητή, αν συνυπολογιστεί ότι στην ανθολογία έχουν περιληφθεί ποιητές με περιορισμένη (π.χ. Κώστας Πασβάντης) ή και ανύπαρκτη κριτική αποτίμηση (π.χ. Βαγγέλης Ροζακέας). Επίσης, η ανθολόγηση ορισμένων σημαντικών, κατά κοινή παραδοχή, ποιητών της γενιάς, όπως ο Γκόρπας, ο Λεοντάρης και η Δημουλά, είναι αμφίβολο αν αποδίδει ικανοποιητικά την εξέλιξη του ποιητικού έργου τους. Τέλος, ο χωρισμός των ποιητών σε 3 ομάδες, στην εισαγωγή του Αράγη, είναι αρκετά σχηματικός και ανατρέψιμος (με εύκολη τη μετακίνηση ποιητών ιδίως από την πρώτη στη δεύτερη ομάδα και αντιστρόφως).

Η αξία, ωστόσο, της ανθολογίας του Ευαγγέλου, έργου οφειλόμενου κυρίως στο μεράκι και στην αγαθή προαίρεση ενός ομότεχνου, δεν αίρεται, ακόμη και μετά από την έκδοση της ανθολογίας του Κώστα Γ. Παπαγεωργίου, *Η δεύτερη μεταπολεμική γενιά* (2002) (έκτος τόμος στη σειρά «Η ελληνική ποίηση» των Εκδόσεων Σοκόλη). Παρά την ποιοτική υπεροχή της ανθολογίας του Παπαγεωργίου έναντι εκείνης του Ευαγγέλου (στοιχεία αυτής της υπεροχής είναι το ακόμη πλουσιότερο πληροφοριακό υλικό, τα σύντομα αλλά περιεκτικά κείμενα κριτικής παρουσίασης του έργου κάθε ποιητή, που υπογράφονται από συνολικά 15 γνωστούς κριτικούς, ποιητές και φιλόλογους, και η πλουσιότερη και πολύ προσεκτικά επιλεγμένη εικονογράφηση), ο αναγνώστης που θέλει να σχηματίσει μια, κατά το δυνατόν πληρέστερη, γενική εικόνα της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς πρέπει να διαβάσει συνδυαστικά και τις δύο ανθολογίες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΑΝΩΝΥΜΟ (ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ), 1985. Η γενιά των απόηχων. (Χαρτογράφηση της περιοχής των ποιητών της β' μεταπολεμικής γενιάς). *Νέες Τομές* 1:3-8.
2. ΚΑΣΣΟΣ, Β. 1987. Η γενιά των απόηχων. Στο *Πρακτικά Έκτου Συμποσίου Ποίησης. Νεοελληνική μεταπολεμική ποίηση (1945-1985)*. Πανεπιστήμιο Πατρών 4-6 Ιουλίου 1986. Επιμέλεια Σωκρ. Λ. Σκαρτσής, 309-322. Γνώση. Αναδημ. Στο *Ασφυξία του βλέμματος. Σύγχρονη ελληνική ποίηση και ιδεολογία*, 51-64 (Αθήνα: Νέα Σύννορα, 1989).
3. ΜΟΥΛΛΑΣ, Π. 1961. Νέοι ποιητές της Θεσσαλονίκης. Στο *Ενδοχώρα* (Ιωαννίνων) 10:597-600.

6. Ο ανθολόγος Ερμής - Επιλογές από τους νεοέλληνες ποιητές. 1995-2001. 27 τόμ. Αθήνα: Ερμής.

Ευριπίδης Γαραντούδης

Η εκδοτική σειρά «Ο ανθολόγος Ερμής - Επιλογές από τους νεοέλληνες ποιητές» είναι μια πρωτοβουλία της εκδοτικής εταιρείας «Ερμής», με διευθυντή της σειράς τον φιλόλογο και ποιητή Μίμη Σουλιώτη. Στο πλαίσιο της σειράς εκδόθηκαν συνολικώς 27 βιβλία, στο διάστημα από το 1995 μέχρι το 2001. Σ' ένα σύντομο σημείωμα, που δημοσιεύεται στο οπισθόφυλλο όλων των βιβλίων της σειράς, δηλώνεται ο τριπλός στόχος της. Το εν λόγω σημείωμα προφανώς συντάχθηκε από τον Μίμη Σουλιώτη. Ας δούμε, λοιπόν, καταρχάς ποιοι είναι αυτοί οι στόχοι.

Οι στόχοι της σειράς «Ο ανθολόγος Ερμής».

Ο πρώτος στόχος της σειράς είναι «να κάμει προσιτούς, πρώτ' απ' όλα στο ευρύ κοινό, τους ποιητές μας όσων τα έργα εκδόθηκαν παλαιότερα, αλλά σήμερα είτε μένουν ανέγγιχτα μέσα στη λήθη των αρχείων και των βιβλιοθηκών γιατί έχουν επανεκδοθεί μεν, αλλά ως βαρύτιμα "Απαντα" είναι απλησίαστα, είτε έχουν γνωρίσει ανατυπώσεις -που αποκαλούνται "επανεκδόσεις" ή "νέες εκδόσεις"- οι οποίες δεν παρέχουν τα εχέγγυα μήτε για την πιστότητα, μήτε για την καλή επιλογή των ποιητικών κειμένων που περιλαμβάνουν».

Ο δεύτερος στόχος: «Ο δεύτερος στόχος είναι να ανθολογηθούν νεοέλληνες ποιητές, παλαιότεροι και

σύγχρονοι, που το έργο τους βρίσκεται βέβαια στην αγορά και έχει εκδοθεί με την φροντίδα που του πρέπει, -ωστόσο ήρθε η ώρα να ξανακοιταχτεί με καινούρια μάτια: Καρυωτάκης, λόγου χάρη, ναι, Εμπειρικός, πάλι ναι, αλλά ποιος Καρυωτάκης συγκινεί σήμερα; και με ποια κριτήρια θα περισυνέλεγε ο ανθολογητής τα καλύτερα, για το σύγχρονο αναγνωστικό κοινό, ποιήματα του Εμπειρικού; Κι αλλιώς: σε ποιαν όψη της *Ερωφίλης* θα εστίαζε την προσοχή του ο αισθαντικός αναγνώστης της ποίησης, έτσι ώστε να προσπεράσει το ιστορικίστικο κοίταγμα και να έλθει σε άμεση επαφή με την λυρική ουσία της». Περιέργως, και οι 2 ποιητές, που αναφέρονται ως παραδείγματα μιας δυνητικά νέας ανθολογικής και όχι μόνο προσέγγισης του έργου τους, ο Καρυωτάκης και ο Εμπειρικός, δεν έχουν περιληφθεί στη σειρά. Λυρικά μέρη της *Ερωφίλης* εντάχθηκαν στην ανθολογία της Ναταλίας Δελιγιαννάκη, *Κρητική λυρική ποίηση; Από την περίοδο της ακμής* (αρ. 16).

Ο τρίτος στόχος: «Τρίτος στόχος -ο πιο ζητούμενος !- είναι να φανερωθούν οι ποιητές που το έργο του έμεινε παραγνωρισμένο έως άδικα υποτιμημένο μέχρι τις μέρες μας: Πόσο, άραγε, έχει εκτιμηθεί το "περίεργο" είδος ποίησης που έγραψε ο Γεώργιος Εξαρχόπουλος Ματθαίου- ή οι ώρμιοι στίχοι του Αλέξανδρου Μάτσα;».

Η παράθεση των 3 στόχων κάνει φανερό ότι ενώ ο πρώτος και ο τρίτος στόχος έχουν κατά βάση πρακτικό χαρακτήρα, αποβλέπουν δηλαδή στην κάλυψη υπαρκτών, μικρότερων ή μεγαλύτερων, κενών στην επαφή του σύγχρονου αναγνωστικού κοινού της ποίησης με το έργο "δυσπρόσιτων" ή αδικώς παραγνωρισμένων ποιητών, ο δεύτερος στόχος μπορεί να χαρακτηριστεί αισθητικός, καθώς επιδιώκεται να αναδειχθούν εκείνα τα στοιχεία ενός προσιτού ποιητικού έργου, όσα επιλέγει ο ανθολόγος, επειδή τα κρίνει περισσότερο ενδιαφέροντα από τη σημερινή σκοπιά θεώρησης του έργου. Συνεπώς, ενώ ο πρώτος και ο τρίτος στόχος ρίχνουν το βάρος τους στον ανθολογημένο ποιητή, ο δεύτερος στόχος ρίχνει το βάρος πολύ περισσότερο στον επιμελητή-ανθολόγο.

Στο σύνολο των 27 τόμων της σειράς οι ανθολογίες είναι προσωπικές ή ατομικές, εκτός μίας μόνον περίπτωσης, εκείνης του βιβλίου *Κρητική λυρική ποίηση; Από την περίοδο της ακμής*, όπου ανθολογούνται τα λυρικά μέρη των ποιητικών κειμένων μιας γραμματολογικής περιόδου. Επίσης, 4 βιβλία της σειράς, με επιμέλεια του Γ.Π. Σαββίδη, ουσιαστικά δεν είναι ανθολογική παρουσίαση του έργου ενός ποιητή, αλλά η δεύτερη, φιλολογικά παρουσιασμένη, έκδοση ενός λησμονημένου ποιητικού βιβλίου. Πρόκειται, συγκεκριμένα, για τα βιβλία *Τα Μεσολογγίτικα* (1946) του Μιλτιάδη Μαλακάση (αρ. 2), *Θαλασσινά* (1925) του Απόστολου Μαρμελή (αρ. 6), *Έκτασις ποιητική περί της πολυτίμου ηλιακής Γαλλίας* (1842) του Γεωργίου Εξαρχόπουλου Ματθαίου (αρ. 15) και *Τα ρουμελιώτικα* (1928) του Αθανάσιου Γ. Κυριαζή (αρ. 24). Μάλιστα αναμφισβήτητα στην περίπτωση του σαλού ποιητή Εξαρχόπουλου και πιθανόν στις περιπτώσεις του Μαρμελή και του Κυριαζή βασικό κριτήριο της αναδημοσίευσης των βιβλίων τους φαίνεται να ήταν όχι η αισθητική αξία, αλλά το να ξανάρθουν στο προσκήνιο κείμενα που κινούν τη φιλολογική περιέργεια λόγω κυρίως του θέματός τους.

Χωρισμός των τόμων της σειράς «Ο ανθολόγος Ερμής» σε ομάδες.

Μετά την παράθεση των 3 στόχων της σειράς, οι 27 τόμοι της θα ομαδοποιηθούν σε 3 ομάδες αναλόγως του στόχου στον οποίο αποβλέπουν. Η παρακάτω τριχοτόμηση αποσκοπεί να φανεί αφενός κατά πόσο οι στόχοι της σειράς υλοποιούνται ισομερώς ή ανισομερώς, αφετέρου αν η επιλογή του αντικειμένου των βιβλίων της σειράς δείχνει έναν συστηματικό σχεδιασμό της.

Στην ομάδα του πρώτου στόχου μπορούν να ενταχθούν οι παρακάτω 8 τόμοι (μετά τον τίτλο παραθέτω, εντός παρενθέσεως, το όνομα του επιμελητή-ανθολόγου): Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής (Λίτσα Χατζοπούλου), Τέλλος Άγρας (Κώστας Στεργιόπουλος), Αχιλλέας Παράσχος (Πάνος Θεοδωρίδης), Γεώργιος Τερτσέτης (Μάρη Θεοδοσοπούλου), Λάμπρος Πορφύρας (Ελλη Φιλοκύπρου), Μηνάς Δημάκης (Μάνος Λουκάκης [εισαγωγή] και Χριστόφορος Λιοντάκης [επιμέλεια-ανθολόγηση]), Δημήτριος

Παραρρηγόπουλος (Αλέξανδρος Αργυρίου) και Γ.Μ. Βιζυηνός (Λίτσα Χατζοπούλου).

Στην ομάδα του δεύτερου στόχου κατατάσσονται τα εξής 11 βιβλία: Κ.Π. Καβάφης (Μίμης Σουλιώτης), Νίκος Καββαδίας (Δημήτρης Καλοκύρης), Ζωή Καρέλλη (Ξ.Α. Κοκόλης), Μίλτος Σαχτούρης (Ζωή Σαμαρά), Δ.Ι. Αντωνίου (Μανόλης Μαυρολέων), Αριστοτέλης Βαλαωρίτης (Νάνος Βαλαωρίτης), Κρητική λυρική ποίηση; Από την περίοδο της ακμής (Ναταλία Δεληγιαννάκη), Γιώργος Σαραντάρης (Μαρία Ιατρού), Μανόλης Αναγνωστάκης (Μάρκος Μέσκος), Κλείτος Κύρου (Μάρκος Μέσκος), Κωστής Παλαμάς (Ηλίας Λάγιος).

Στην ομάδα του τρίτου στόχου περιλαμβάνονται οι εξής 8 τόμοι: Μιλτιάδης Μαλακάσης (Γ.Π. Σαββίδης), Αλέξανδρος Μάτσας (Γ.Π. Σαββίδης), Γεώργιος Εξαρχόπουλος Ματθαίου (Γ.Π. Σαββίδης), Απόστολος Μαμμέλης (Γ.Π. Σαββίδης), Γιώργος Γεραλής (Κώστας Στεργιόπουλος), Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη (Αθηνά Παπαδάκη), Αθανάσιος Γ. Κυριαζής (Γ.Π. Σαββίδης) και Καίσαρ Εμμανουήλ (Αγορή Γκρέκου). Το γεγονός ότι ο Γ.Π. Σαββίδης ανέλαβε, στα τελευταία χρόνια της ζωής του, την επιμέλεια των 5 από τους 8 τόμους της τρίτης ομάδας, δημιουργεί την υπόνοια ότι τουλάχιστον αυτή την ομάδα την εμπνεύστηκε ο Σαββίδης.

Η ένταξη στην πρώτη ή στην τρίτη ομάδα είναι σχετική, καθώς οι στόχοι των δύο ομάδων επικαλύπτονται. Π.χ. κατέταξα στην πρώτη ομάδα τα βιβλία του Ραγκαβή, του Παράσχου και του Παπαρρηγόπουλου επειδή δεν μπορώ να υποθέσω ότι στόχος της επιλογής τους ήταν να αποκατασταθεί η αδικία έναντι ποιητών «που το έργο του έμεινε παραγνωρισμένο έως άδικα υποτιμημένο μέχρι τις μέρες μας». Τα βιβλία του Εξαρχόπουλου, του Μαμμέλη και του Κυριαζή εντάσσονται εμφανώς στην τρίτη ομάδα, σύμφωνα με τις αντιλήψεις του επιμελητή τους Γ.Π. Σαββίδη, αν και πολύ δύσκολα μπορούν να κριθούν ως ποιητικά έργα «άδικα υποτιμημένα μέχρι τις μέρες μας». Αξίζει να σημειωθεί ότι ο τρίτος στόχος υλοποιείται, τα τελευταία χρόνια, επίσης από τη σειρά των εκδόσεων Γαβριηλίδη «Εκ νέου», όπου έχουν εκδοθεί περισσότερα από 20 βιβλία την περίοδο από το 1999 μέχρι σήμερα. Πάντως, τα παραπάνω ποσοτικά στοιχεία δείχνουν την ισομερή σχεδόν κατανομή των τόμων του «Ανθολόγου Ερμής» στις 3 ομάδες, με μια ελαφρά προτίμηση για την υλοποίηση του δεύτερου, αισθητικού κυρίως στόχου.

Γραμματολογικός προσδιορισμός των ανθολογημένων ποιητών της σειράς.

Έχει ενδιαφέρον να δούμε, στη συνέχεια, πώς κατανέμονται οι ποιητές της σειράς «Ο ανθολόγος Ερμής» σε σχέση με την ένταξή τους στις γραμματολογικές περιόδους της νεοελληνικής ποίησης. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι ένα μόνο βιβλίο της σειράς αφιερώνεται στην παλαιότερη ελληνική ποίηση (Κρητική λυρική ποίηση; Από την περίοδο της ακμής). Τα υπόλοιπα βιβλία καλύπτουν την περίοδο της νεότερης ελληνικής ποίησης, από τη δεκαετία του 1820 και εξής, με ποικίλη κατανομή, όπου περιλαμβάνονται: Ποιητές της επανησιακής ποιητικής παράδοσης του 19^{ου} αιώνα (Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, Γεώργιος Τερτσέτης), ποιητές της αθηναϊκής ποιητικής παράδοσης του 19^{ου} αιώνα (Γ.Μ. Βιζυηνός, Γεώργιος Εξαρχόπουλος Ματθαίου, Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος, Αχιλλέας Παράσχος, Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής), ποιητές της γενιάς του 1880 (Μιλτιάδης Μαλακάσης, Απόστολος Μαμμέλης, Κωστής Παλαμάς, Λάμπρος Πορφύρας), ποιητές της γενιάς του 1920 (Τέλλος Άγρας), μεταπαλαμικοί «ενδιάμεσοι» ποιητές (Καίσαρ Εμμανουήλ, Αθανάσιος Γ. Κυριαζής, Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη), ποιητές της γενιάς του 1930 (Δ.Ι. Αντωνίου, Νίκος Καββαδίας, Ζωή Καρέλλη, Αλέξανδρος Μάτσας, Γιώργος Σαραντάρης), ποιητές της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς (Μανόλης Αναγνωστάκης, Γιώργος Γεραλής, Μηνάς Δημάκης, Κλείτος Κύρου, Μίλτος Σαχτούρης). Ο Κ.Π. Καβάφης, αν και συνομήλικος με τους ελλαδίτες ποιητές της γενιάς του 1880, ουσιαστικά είναι γραμματολογικά ανένταχτος.

Η σύνθεση των επιμελητών-ανθολόγων της σειράς «Ο ανθολόγος Ερμής» και η διάρθρωση της ύλης.

Οι ανθολόγοι-επιμελητές των τόμων της σειράς μπορούν να κατανεμηθούν σε 2 βασικές ομάδες και σε μια εμφανώς μικρότερη τρίτη ομάδα. Η πρώτη ομάδα συγκροτείται από πανεπιστημιακούς φιλόλογους ή διδάκτορες νεοελληνικής φιλολογίας (Αγορή Γκρέκου, Ναταλία Δεληγιαννάκη, Μαρία Ιατρού, Ξ.Α. Κοκόλης, Γ.Π. Σαββίδης, Ζωή Σαμαρά, Μίμης Σουλιώτης, Κώστας Στεργιόπουλος, Έλλη Φιλοκύπρου, Λίτσα Χατζοπούλου). Η δεύτερη ομάδα επιμελητών-ανθολόγων αποτελείται από ποιητές (Νάνος Βαλαωρίτης, Πάνος Θεοδωρίδης, Δημήτρης Καλοκύρης, Ηλίας Λάγιος, Χριστόφορος Λιοντάκης, Μάρκος Μέσκος, Αθηνά Παπαδάκη). Σε 2 περιπτώσεις, του Στεργιόπουλου και του Σουλιώτη, οι ιδιότητες του φιλόλογου και του ποιητή συνυπάρχουν. Αν η πρώτη ομάδα ανταποκρίνεται κατά τεκμήριο καλύτερα στον πρώτο και τον τρίτο στόχο της σειράς, η δεύτερη ομάδα υπηρετεί καλύτερα τον δεύτερο στόχο της. Στην τρίτη ομάδα εντάσσονται 2 λογοτεχνικοί κριτικοί με πιστοποιημένες φιλολογικές γνώσεις, ο Αλέξανδρος Αργυρίου και η Μάρη Θεοδοσοπούλου.

Η ύλη των διαφόρων τόμων της σειράς ακολουθεί ένα γενικό διάγραμμα το οποίο όμως δεν ακολουθείται πιστά σε όλα τα βιβλία. Στην αρχή όλων των τόμων υπάρχει ένα, κατά κανόνα σύντομο και ανυπόγραφο, εργοβιογραφικό σημείωμα του ανθολογημένου ποιητή. Πάντως σε κάποιες περιπτώσεις αυτό το σημείωμα υπογράφεται με τα αρχικά του επιμελητή-ανθολόγου του βιβλίου. Στη συνέχεια, ακολουθεί η εισαγωγή του επιμελητή, η οποία ποικίλλει πολύ ως προς την έκτασή της στους διάφορους τόμους της σειράς. Μετά τα ανθολογημένα ποιήματα, άλλοτε ακολουθεί και άλλοτε, το συχνότερο, όχι κάποιο είδος φιλολογικού επιμέτρου. Το επίμετρο αυτό, όπου υπάρχει, είναι συνήθως καταγραφή εργογραφίας και επιλογής από τη βιβλιογραφία του ανθολογημένου ποιητή. Σπανίως απαντά γλωσσάρι. Κατά κανόνα λείπουν σημειώσεις πραγματολογικού και σημασιολογικού χαρακτήρα για τα ανθολογημένα ποιήματα. Εύλογο είναι ότι τα στοιχεία φιλολογικής επιμέλειας απαντούν στις περιπτώσεις όπου ο ανθολόγος-επιμελητής είναι φιλόλογος, ενώ λείπουν σε εκείνες τις περιπτώσεις όπου ο ανθολόγος-επιμελητής είναι ποιητής.

Ελλείψεις και προβλήματα της σειράς «Ο ανθολόγος Ερμής».

Μια σειρά όπως «Ο ανθολόγος Ερμής» μάς θέτει ενώπιον του ερωτήματος κατά πόσο ήταν δυνατό να ιεραρχηθούν οι προτεραιότητες και οι επιλογές να γίνουν βάσει ενός οργανωμένου σχεδίου. Είναι γνωστό ότι στην Ελλάδα η υλοποίηση σύνθετων και φιλόδοξων συλλογικών έργων έρχεται αντιμέτωπη με πολλές δυσκολίες. Π.χ η διαθεσιμότητα ή μη των κατά περίπτωση αρμοδιότερων ανθολόγων έθετε ένα αντικειμενικό εμπόδιο, ακόμη κι αν ο διευθυντής της σειράς είχε τις καλύτερες προθέσεις. Η αποφυγή της ανθολογικής παρουσίας ποιητών νεότερων από εκείνους της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς κρίνεται ευεξήγητη. Ωστόσο από την, γενικώς ισομερή ή «δίκαιη», κατανομή των ανθολογημένων ποιητών στις γραμματολογικές περιόδους της νεότερης ελληνικής ποίησης, προκύπτουν ορισμένα ερωτήματα. Γιατί, π.χ., επιλέχθηκαν 4 ποιητές της αθηναϊκής κλασικορομαντικής και καθαρευουσιάνικης ποιητικής παράδοσης του 19^{ου} αιώνα, έναντι 2 ποιητών της σύγχρονης της δημοτικιστικής επτανησιακής ποιητικής παράδοσης (Τυπάλδος και Βαλαωρίτης); Η επιλογή αυτή φαίνεται παράδοξη, κρίνόμενη σύμφωνα με την ισχύουσα σήμερα αξιολογική εικόνα της ελληνικής ποίησης του 19^{ου} αιώνα. Μάλιστα ο ένας εκ των δύο Επτανήσιων ποιητών είναι ο Βαλαωρίτης, ο κυριότερος σύνδεσμος ή γεφυροποιός ανάμεσα στις δύο ποιητικές παραδόσεις. Εύλογη, επίσης, είναι η επιλογή των θεωρούμενων ως ελασσόνων ποιητών της γενιάς του 1930, έναντι των αρκετών μειζόνων της ποιητών. Αλλά, όσον αφορά στους μεταπολεμικούς ποιητές της σειράς, θα περίμενε κανείς περισσότερους λιγότερο προβεβλημένους και εκδοτικά παρόντες ποιητές της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, όπως ο Αναγνωστάκης και ο Σαχτούρης. Αντιθέτως, η συμπερίληψη στη σειρά του Δημάκη και του Γεραλή κρίνεται πιο εύστοχη.

Μια άλλη, κρίσιμη παράμετρος για την αξιολόγηση της σειράς είναι το κατά πόσο υπήρξε ορθολογική κατανομή ανάμεσα στους επιμελητές-ανθολόγους και τους προς ανθολόγηση ποιητές. Αν και η απάντηση αυτού του ερωτήματος δεν επιδέχεται σχηματοποιήσεις και απλουστεύσεις, υπάρχουν παραδείγματα όπου η κατανομή κρίνεται ατυχής, αν μάλιστα ιδωθεί σε συγκριτική βάση. Π.χ. από τη μια πλευρά, τα ποιήματα του Ραγκαβή επιμελήθηκε και ανθολόγησε, με αρκετή φιλολογική σκευή, η φιλόλογος Λίτσα Χατζοπούλου, ενώ,

από την άλλη, τα ποιήματα του Αχιλλέα Παράσχου ανθολόγησε ο ποιητής Πάνος Θεοδωρίδης σε ένα βιβλίο που φιλολογικά είναι εντελώς «γυμνό». Μια που έγινε λόγος για ποιητές του 19^{ου} αιώνα, η γενική επιλογή της σειράς τα ποιήματα να γράφονται στο μονοτονικό κρίνεται άστοχη όταν πρόκειται για παλαιά ποιήματα, γραμμένα στην καθαρεύουσα.

Σε περιπτώσεις βιβλίων της σειράς που εντάσσονται σαφώς στη λογική του δεύτερου στόχου της, το βάρος για την επιλογή του κατάλληλου συντελεστή του βιβλίου φαίνεται να έγειρε πολύ περισσότερο από την πλευρά του ανθολόγου παρά του ανθολογημένου ποιητή. Τέτοιες είναι, π.χ., οι περιπτώσεις των τόμων όπου ανθολογούνται οι πολύ γνωστοί, εκδοτικά προσιτοί και κριτικά πολύ σχολιασμένοι Καβάφης, Καββαδίας, Αναγνωστάκης και Σαχτούρης. Στις περιπτώσεις αυτές δημιουργείται η εντύπωση ότι τα βιβλία εκπονήθηκαν κυρίως για να δημοσιευτεί η κατά κανόνα εκτενής εισαγωγή του ανθολόγου-επιμελητή, στην οποία επιτάσσεται μια επιλογή ποιημάτων από το έργο του ανθολογημένου ποιητή. Στη συστηματοποίηση και πιθανόν στην καλύτερη εξυπηρέτηση των στόχων της σειράς θα συνέβαλε η αποφυγή, μέσω του γενικού ελέγχου των βιβλίων από την πλευρά του διευθυντή της σειράς, των έντονων διαφοροποιήσεων στον τρόπο με τον οποίο οι διάφοροι ανθολόγοι-επιμελητές χειρίστηκαν το υλικό τους. Αναρωτιέμαι, π.χ., αν είναι σκόπιμο στο πλαίσιο μιας σειράς, με κοινούς γενικούς στόχους, να συνυπάρχουν βιβλία όπως της Καρέλλι, όπου η εισαγωγή του Ξ.Α. Κοκόλη εκτείνεται σε 5 σελίδες και τα ποιήματα σε περίπου 70 σελίδες, και του Καββαδία, όπου η εισαγωγή του Δημήτρη Καλοκύρη φτάνει στις 57 σελίδες, ενώ τα ποιήματα καταλαμβάνουν 23 σελίδες.

Ανεξάρτητα, πάντως, από την, ούτως ή άλλως αναπόφευκτη, ποιοτική ανισότητα των διαφόρων τόμων της σειράς, ανάμεσά τους υπάρχουν αρκετοί που ανταποκρίνονται επιτυχώς στους στόχους της και μερικοί που προσφέρουν διαφορετικές από το παρελθόν και γόνιμες προσεγγίσεις στο έργο των ανθολογημένων ποιητών. Μια τέτοια περίπτωση συνιστά η ανθολογία *Κωστής Παλαμάς. Κ' έχω από σας μια δόξα να ζητήσω* (2001) με επιμελητή τον ποιητή Ηλία Λάγιο (αρ. 26). Αφενός οι απόψεις που εκτίθενται στην εισαγωγή του ανθολόγου, αφετέρου τα ίδια τα ανθολογημένα ποιήματα πιστοποιούν ότι ο Λάγιος υιοθετεί και προβάλλει τα σύντομα λυρικά ποιήματα του Παλαμά ως το πιο ανθεκτικό στον χρόνο μέρος της ποίησής του. Ευνόητο είναι ότι στην ανθολογία αυτή περιλαμβάνεται ολόκληρο το, θεωρούμενο ως καλύτερο σήμερα, παλαμικό ποίημα, η «Φοινικιά» (σ. 69-79). Ακόμη και ο τίτλος της εισαγωγής του Λαγίου («Ο Παλαμάς ως αίτημα», σ. 17-38) είναι ενδεικτικός της πρόθεσής του για την προβολή ενός άλλου Παλαμά, αποκαθαμένου από τις συμβάσεις με τις οποίες τον φόρτωσε η φιλολογική παράδοση.

7. ΓΑΡΑΝΤΟΥΔΗΣ, Ε. 1998. *Ανθολογία νεότερης ελληνικής ποίησης 1980-1997. Οι στιγμές του νόστου*. Αθήνα: Νεφέλη.

Ευριπίδης Γαραντούδης

Προκειμένου να γίνουν αντιληπτές οι επιλογές και να αιτιολογηθούν οι στοχεύσεις της ανθολογίας του Γαραντούδη, είναι απαραίτητες η αναδρομή στις προηγούμενες ανθολογίες των νέων ποιητών, που εμφανίστηκαν στη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, και η επισήμανση των χαρακτηριστικών αυτών των ανθολογιών.

Οι προηγούμενες ανθολογίες της «γενιάς του 1880» ή «γενιάς του ιδιωτικού οράματος».

Οι πρώτες προσπάθειες για την ομαδική παρουσίαση των νέων ποιητών, όσοι εμφανίστηκαν στη δεκαετία του 1980, εκδηλώθηκαν μετά τα μέσα της δεκαετίας. Η πρώτη απόπειρα ανθολόγησης νέων ποιητών από τον Πέτρο Ρεζή (βλ. Ρεζής 1986) (και πεζογράφων από τον Κωστή Λιόντη), το 1986, πέρασε μάλλον απαρατήρητη από την κριτική, προφανώς για δύο αλληλοεξαρτώμενους λόγους: αφενός ανθολογήθηκαν λίγοι ποιητές (μόλις 9), οπότε δεν παρεχόταν η εικόνα μιας πολυπληθούς ομάδας άξιων δημιουργών που το έργο τους γεννούσε προσδοκίες ποιητικής ανανέωσης, αφετέρου ο ανθολόγος Πέτρος Ρεζής (ψευδώνυμο του

κριτικού Ηλία Καφάογλου) δεν έκανε λόγο για την προϊούσα εμφάνιση μιας νέας ποιητικής γενιάς. Αντιθέτως, δήλωσε στην εισαγωγή του πως «θα ήταν λάθος να υποτεθεί ότι [οι ανθολογούμενοι] συναποτελούν μία "γενιά"» (Ρεζής 1986, 9). Λίγα χρόνια αργότερα, τον ρόλο του γενεαλόγου των νέων ποιητών της δεκαετίας του 1980 ανέλαβε ο κριτικός και ποιητής Ηλίας Κεφάλας. Ένα χρόνο μετά την κυκλοφορία της ανθολογίας του Ρεζή εκδόθηκε το δοκίμιο του Κεφάλας, *Η γενιά του ιδιωτικού οράματος*. (*Νέες εμφανίσεις στην ποίηση*) (βλ. Κεφάλας 1987), για να ακολουθήσει, μετά από 2 έτη, μια ευρείας αντιπροσώπευσης ανθολόγησή του (29 ποιητές) της «γενιάς του 1980» ή «γενιάς του ιδιωτικού οράματος» (βλ. Κεφάλας 1989). Ο ληξιαρχικός κύκλος της «γενιάς του 1980» περιλαμβάνει τους ποιητές που γεννήθηκαν από το 1956 έως το 1967, αποτελούν δηλαδή την ηλικιακή συνέχεια της προηγούμενης «γενιάς του 1970» (βλ. την εισαγωγή στην ανθολογία *Γενιά του '70* του Δημήτρη Αλεξίου), ενώ τα πρώτα ποιητικά βιβλία των περισσότερων εκδόθηκαν στα έτη 1983-1986. Ο όρος «ιδιωτικό όραμα», που πάντως συνάντησε και συναντά πολλές αντιρρήσεις, αποδίδει το κοινωνικό και ιδεολογικό στίγμα της δεκαετίας του 1980, η οποία στην Ελλάδα, όπως γενικά στον δυτικό κόσμο, χαρακτηρίστηκε από την αποπολιτικοποίηση και την ιδεολογική σύγχυση της κοινωνίας, την πλήρη έκπτωση των κοινωνικών οραμάτων και την εξατομίκευση της κοινωνικής ζωής. Η εμφάνιση των κριτικών απόψεων του Κεφάλας για τους ποιητές της δεκαετίας του 1980 συνέπεσε με τη δημοσιοποίηση των ίδιων σχεδόν θέσεων σε δοκίμια του ποιητή Βαγγέλη Κάσσου (βλ. Κάσος 1987 και Κάσος 1989). Έξι χρόνια μετά την ανθολογία του Κεφάλας, το 1993, μια ακόμη ανθολογία των ποιητών της δεκαετίας του 1980 από τον Β.Δ. Αναγνωστόπουλο (βλ. Αναγνωστόπουλος 1993) υιοθέτησε πλήρως τα χρονικά και περιεχομενολογικά γενεαλογικά κριτήρια που εισήγαγε ο Κεφάλας, ενώ περιέλαβε ακόμη περισσότερους ποιητές (32). Στην ανθολογία του Αναγνωστόπουλου, μετά από μια σύντομη εισαγωγή, δημοσιεύονται 5 «μοναχικές αναγνώσεις»-κριτικά κείμενα για βιβλία των ποιητών Βαγγέλη Κάσσου, Στέλιου Καραγιάννη, Κώστα Ριζάκη, Γιώργου Μπλάνα και Μαρίας Κούρη (βλ. Αναγνωστόπουλος 1993, 25-103) και ακολουθεί η ανθολόγηση των ποιητών (βλ. Αναγνωστόπουλος 1993, 105-219). Τέλος, το 1997, οι Γιάννης Στεφαννάκης και Νίκος Ι. Χουρδάκης επιμελήθηκαν την, ακόμη πολυαριθμότερη ως προς τους ποιητές, ανθολογία *43 ποιητές και 23 χαράκτες της γενιάς του '80* (η επιλογή των ποιητών έγινε από τον επίσης ποιητή Νίκο Ι. Χουρδάκη) (βλ. Στεφαννάκης - Χουρδάκης).

Τα χαρακτηριστικά και η διάρθρωση της ανθολογίας του Γαραντούδη.

Στην ανθολογία του Γαραντούδη το σύντομο προλογικό σημείωμα, «Προς τους αναγνώστες» (σ. 15-17), χαρακτηρίζεται από 2 κυρίως θέσεις. Η πρώτη είναι ότι, τις τελευταίες δεκαετίες, η ανθολόγηση των ποιητών, σε συνάρτηση με τη γενεαλόγησή τους, λειτούργησαν ως ένας μηχανισμός αυτονόμησης και προβολής τους. Συγκεκριμένα, όπως γράφει ο Γαραντούδης, «η αξιοπιστία της υποκειμενικότητας των ανθολόγων και, επομένως, το αντικειμενικό κύρος των ανθολογιών κλονίστηκαν [...] επειδή οι τελευταίες χειραγωγήθηκαν από τις λεγόμενες "ποιητικές γενιές", ανεξαρτήτως των προθέσεων του ανθολόγου. Η προσπάθεια των "γενιών" να υποσκελίσουν η μία την άλλη χρησιμοποίησε τις ανθολογίες ως είδος σωματειακών λευκωμάτων και τον ανθολόγο ως κριτικό άλλοθι σε μια, κατ' ουσίαν απροσχημάτιστη, κίνηση στη σκακιέρα της δημοσιότητας και της καθιέρωσης» (σ. 16). Η δεύτερη θέση, που αποτελεί και προγραμματικό στόχο της ανθολογίας, είναι αυτή που δηλώνεται εξ αρχής: «Το βασικό κίνητρο του συντάκτη μιας ανθολογίας από τα ποιητικά έργα μιας πρόσφατης χρονικής περιόδου δεν μπορεί να είναι άλλο από το νόστο στην Ιθάκη της αναγνωστικής απόλαυσης. Πρόκειται για νόστο, γιατί το ταξίδι έχει ήδη διανυθεί, με σηματορούς τα συμβάντα του ιδιωτικού βίου και τα ποιητικά βιβλία, που προστέθηκαν το ένα πάνω στ' άλλο, όπως τα χρόνια. Καθώς λοιπόν η ανθολογία συντάσσεται, εκτυλίσσεται η επιστροφή: παρακάμπτοντας εμπόδια, ανούσιες συναντήσεις, απώλειες χρόνου και καλής διάθεσης, όταν φτάνεις στο τέρμα επιθυμείς να διασώσεις στη μνήμη σου τις καλύτερες στιγμές, να αποθησαυρίσεις όσα ποιήματα απάλυναν τη σκληρή αίσθηση της πραγματικότητας και είναι ικανά να στοιχηθούν με το χρόνο» (σ. 15).

Σύμφωνα με τις 2 παραπάνω θέσεις, ο Γαραντούδης ανθολογεί μόλις 14 ποιητές, κατά αλφαβητική σειρά τους εξής: Χάρης Βλαβιανός, Σπύρος Λ. Βρεττός, Νίκος Γ. Δαββέτας, Σταύρος Ζαφειρίου, Γιώργος Κακουλίδης, Ηλίας Λάγιος, Γιώργος Μπλάνας, Παντελής Μπουκάλας, Βασίλης Παπάς, Στρατής Πασχάλης,

Σάκης Σερέφας, Σωτήρης Τριβιζάς, Θανάσης Χατζόπουλος και Δημήτρης Χουλιαράκης (η πρόθεση του επιμελητή ήταν να περιληφθούν στο βιβλίο ποιήματα και του Γιώργου Κοροπούλη, ο οποίος, όμως, αρνήθηκε να παραχωρήσει την άδεια για την ανθολόγηση των ποιημάτων του). Σε κανένα σημείο της ανθολογίας δεν υποστηρίζεται ότι οι ποιητές αυτοί ανήκουν σε ποιητική γενιά. Μετά τα ανθολογημένα ποιήματα (σ. 19-185), ακολουθούν τα σύντομα «Βιοεργογραφικά σημειώματα» των ποιητών, με τις απολύτως απαραίτητες πληροφορίες (σ. 187-189). Η απουσία πληροφοριακού υλικού, όπως η κριτικογραφία για τους ποιητές, οφείλεται στον προσωπικό χαρακτήρα της ανθολογίας. Ο προσωπικός αυτός χαρακτήρας υπαγορεύει επίσης τα βιβλιογραφικά στοιχεία των ανθολογημένων ποιημάτων (ποιητική συλλογή και σελίδα) να μην παρατίθενται μετά τα ποιήματα, αλλά μετά τους τίτλους των ποιημάτων στα περιεχόμενα του βιβλίου (σ. 7-13).

Μετά τα «Βιοεργογραφικά σημειώματα», που ολοκληρώνουν το πρώτο μέρος της ανθολογίας, ακολουθεί το εκτενές φιλολογικό επίμετρο, «Η νεότερη ελληνική ποίηση (1980-1997)» (σ. 193-298), όπου αναπτύσσονται οι απόψεις του Γαραντούδη για ορισμένα ζητήματα κριτικής και φιλολογικής φύσεως, τα οποία τέθηκαν τις τελευταίες δεκαετίες. Η επίταξη αυτού του κεμένου στα ανθολογημένα ποιήματα και όχι η πρόταξή του υπαγορεύτηκε επίσης από τον προσωπικό χαρακτήρα της ανθολογίας, τη διάθεση, δηλαδή, του επιμελητή η ανθολογία να λειτουργήσει, για τον αναγνώστη που το επιθυμεί, ανεξάρτητα από τις φιλολογικές απόψεις του ανθολόγου.

Το επίμετρο αποτελείται από 6 κεφάλαια. Στο πρώτο «Η έννοια της ποιητικής γενιάς και η μεταπολεμική τύχη της» (σ. 194-202), γίνεται αναδρομή στην προέλευση και τις χρήσεις του όρου «ποιητική γενιά», ιδίως στα μεταπολεμικά χρόνια και τη μεταπολιτευτική περίοδο. Στο δεύτερο, «Η "γενιά του 1980" ή "γενιά του ιδιωτικού οράματος"» (σ. 202-216), η διεξοδική ανάλυση των επιχειρημάτων, βάσει των οποίων υποστηρίχθηκαν οι γενεαλογικοί όροι «γενιά του 1980» και «γενιά του ιδιωτικού οράματος», οδηγεί στην απόρριψη αμφότερων των όρων. Στο τρίτο, «Η γενική φυσιογνωμία των νέων ποιητών της δεκαετίας του 1980» (σ. 217-231), σχολιάζονται διάφορα ζητήματα, όπως η επίδραση των πολιτικοκοινωνικών διεργασιών της Μεταπολίτευσης στην ποίηση, η σχέση ποίησης και πεζογραφίας την ίδια περίοδο, η ύφεση του γυναικείου ποιητικού λόγου στη δεκαετία του 1980, η προσέγγιση των εξεταζόμενων ποιητών ως επιγόνων του ελληνικού ποιητικού μοντερνισμού και η αναζήτηση στοιχείων του μεταμοντερνισμού στο έργο τους, η μεγάλη ποικιλία των εκφραστικών τάσεων οι οποίες χαρακτηρίζουν τους εξεταζόμενους ποιητές. Στο τέταρτο, «Η νεορομαντική τάση» (σ. 231-248), επιχειρείται η περιγραφή και κρίση μιας ομάδας κοινών θεματικών και υφολογικών χαρακτηριστικών με τον όρο «νεορομαντισμός». Τα χαρακτηριστικά αυτά συνοψίζονται στο τέλος της ενότητας: «Τα θέματα του "τίποτα", της "θανατίλας", της φθοράς και του εγώ, ο έρωτας ως ψευδαίσθηση επαφής με τους άλλους, η ατέλεια της γλώσσας ως εκφραστικού οργάνου της ποίησης, ο μανιερισμός της βίας, η εικονογράφηση ενός κόσμου κυριαρχημένου από τη φρίκη και τον παραλογισμό, η φυγή από την πραγματικότητα και η δημιουργία ενός πλασματικού κόσμου, η ρητορική και δραματοποιημένη έκφραση, η γλωσσική και μορφική κατασκευαστικότητα, η αποσπασματική τεχνική» (σ. 247). Στο πέμπτο, «Η μορφολογία: α) Η ρυθμική αγωγή του ελεύθερου στίχου και β) Η αναβίωση των παραδοσιακών μέτρων» (σ. 248-277), διακρίνονται τα γνωρίσματα της μορφολογίας του έργου των ποιητών, ενώ ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην περιγραφή και την ερμηνεία της πρόσφατης τάσης για αναβίωση των παραδοσιακών μέτρων. Η τάση αυτή περιγράφεται και ερμηνεύεται ιδίως στο ποιητικό έργο του Ηλία Λάγιου και του Γιώργου Κοροπούλη. Στο έκτο, «Στην καμπή της ωρίμανσης» (σ. 277-298), επισημαίνονται τα ειδικότερα χαρακτηριστικά του έργου 8 από τους ανθολογημένους ποιητές: Βλαβιανός, Ζαφειρίου, Μπλάνας, Μπουκάλας, Παπάς, Πασχάλης, Σερέφας και Χατζόπουλος.

Οι κριτικές αντιδράσεις για την ανθολογία του Γαραντούδη.

Η ανθολογία του Γαραντούδη προκάλεσε αρκετές αντιδράσεις. Ανάμεσα στα 11 βιβλιοκριτικά κείμενα που την έκριναν, αρκετά γραμμένα από ποιητές της «γενιάς του 1980», τα περισσότερα ήταν λιγότερο ή περισσότερο επικριτικά. Τα κείμενα αυτά κυρίως επεσήμαναν ελλείψεις και επέκριναν την ανθολογία με

γνώμονα ότι δεν περιέλαβε και άλλους ποιητές. Με αυτή, όμως, την επίκριση παραγνωρίστηκε ότι η ανθολογία του Γαραντούδη δεν μπορεί παρά να κριθεί με κριτήριο αν η ανθολόγηση όσων ποιητών περιέλαβε ποιήματα είναι συνεπής με τα δηλωμένα κριτήρια επιλογής του ανθολόγου, δηλαδή με τα κριτήρια μιας καθαρά προσωπικής ανθολογίας. Η κατηγορία, επίσης, ότι τόσο η ανθολόγηση των ποιητών όσο και το φιλολογικό επίμετρο χωρίζουν τους ποιητές σε 2 ταχύτητες, επειδή ορισμένοι ποιητές ανθολογούνται με περισσότερα ποιήματα, ενώ και στο φιλολογικό επίμετρο διατυπώνονται γι' αυτούς ευνοϊκότερες κρίσεις σε σύγκριση με τις κρίσεις για τους υπόλοιπους, έχει λογική βάση, αλλά και πάλι παραβλέπονται αφενός ο καθαρά υποκειμενικός χαρακτήρας της ανθολογίας (ή το δικαίωμα του Γαραντούδη να αξιολογεί), αφετέρου η αυτονομία του επιμέτρου, κειμένου που δεν λειτουργεί σε αιτιακή σχέση με τα ανθολογημένα ποιήματα.

Προκειμένου να υπερασπιστεί τις επιλογές και τις απόψεις του, ο Γαραντούδης απάντησε στις επικριτικές για την ανθολογία κριτικές με 2 κείμενα, γραμμένα σε αρκετά οξύ τόνο (βλ. Γαραντούδης, 1999α και Γαραντούδης, 1999β). Το πρώτο από αυτά απαντά στην κριτική ενός από τους ανθολογημένους ποιητές, του Τριβιζά (βλ. Τριβιζάς, 1998). Στο δεύτερο, όπου κρίνονται περισσότερα κείμενα, ο Γαραντούδης συνοψίζει το γενικότερο πλαίσιο «αντιμετώπισης» της ανθολογίας του στο εσωτερικό της ποιητικής συντεχνίας: «Το επικοινωνιακό πλαίσιο της πρόσληψής της [της ανθολογίας] ήταν ότι κάποιος κριτικός και φιλόλογος [Γαραντούδης], φίλος ενός ποιητή [Βλαβιανού] και ενός εκδότη [Γιάννη Δουβίτσα, των εκδόσεων «Νεφέλη»], αφού πρώτα εξαπάτησε κάποιους άλλους ποιητές, εκπόννησε μια σκανδαλώδη ανθολογία, όπου δεν περιέλαβε μερικούς άλλους ποιητές, γνωστούς και μη εξαιρετέους θαμώνες ανθολογιών» (Γαραντούδης 1999β, 231). Για τον σημερινό αναγνώστη της ανθολογίας, ανεξάρτητα από τα επιμέρους επιχειρήματα του Γαραντούδη και των επικριτών της ανθολογίας του, σημασία έχει κυρίως να αναρωτηθεί αν και κατά πόσο η βασική πρόθεση του ανθολόγου και επιμελητή λειτουργήσει επωφελώς για την ανθολογική παρουσίαση της νεανικής ποίησης της περιόδου 1980-1997: «Η πρόθεσή μου ήταν να δηλώσω ευθαρσώς πώς αξιολογώ τη σύγχρονη ελληνική ποίηση, αναλαμβάνοντας την ευθύνη των πιθανών σφαλμάτων και των μοιραία επισφαλών προβλέψεών μου, τη στιγμή που οι περισσότεροι καθ' ύλην αρμόδιοι να κρίνουν είθισται να συγκαλύπτουν τις κρίσεις τους πίσω από τίτλους πολλούς βιβλίων και δεκάδες ποιητών ονόματα» (Γαραντούδης 1999β, 232). Αν, πάντως, σκεφτούμε ότι στα 10 σχεδόν χρόνια που πέρασαν από την έκδοση της ανθολογίας του Γαραντούδη εκδόθηκε ένα μόνο βιβλίο, του Κώστα Βούλγαρη (βλ. Βούλγαρης, 2003), το οποίο, συσσωματώνοντας βιβλιοκρισίες και επιφυλλίδες του συγγραφέα του, δημοσιευμένες σε εφημερίδες και περιοδικά, μπορεί να εκτιμηθεί ως μια νεότερη, συνθετική θεώρηση της ποίησης της λεγόμενης «γενιάς του 1980», διαπιστώνουμε ότι ο διάλογος για τη σύγχρονη ποίηση παρουσιάζει ακόμη πολλές και σημαντικές ελλείψεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Β.Δ. 1993. *Μοναχικές αναγνώσεις. Το ιδιωτικό όραμα και η ποίηση. Ανθολογία*. Αθήνα: Βιβλιογονία.
2. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ, Κ. 2003. *Όψεις της σύγχρονης ποίησης*, Αθήνα, Γαβριηλίδης 2003.
3. ΓΑΡΑΝΤΟΥΔΗΣ, Ε. 1999α. Προβλήματα ενός ανθολογημένου. *Πόρφυρας* 89:393-397.
4. ΓΑΡΑΝΤΟΥΔΗΣ, Ε. 1999β. Συμπτώματα κριτικής αφασίας. *Ποίηση* 13:230-238.
5. ΚΑΣΣΟΣ, Β., 1987. Εκείνος ο αταίριαστος αδελφός μας τί έχει απογίνει; (Αναφορά στους ποιητές της γενιάς του '70). *Σχολιαστής* 52. Αναδημ. Στο *Ασφυξία του βλέμματος. Σύγχρονη ελληνική ποίηση και ιδεολογία*, 65-75 (Αθήνα: Νέα Σύνορα, 1989).
6. ΚΑΣΣΟΣ, Β. 1989. Ιδιωτικό όραμα και ποιητική ασυμφωνία στη γενιά του 1980 Στο *Ασφυξία του βλέμματος. Σύγχρονη ελληνική ποίηση και ιδεολογία*, 76-83. Αθήνα: Νέα Σύνορα.
7. ΚΕΦΑΛΑΣ, Η. 1987. *Η γενιά του ιδιωτικού οράματος. (Νέες εμφανίσεις στην ποίηση)*. Αθήνα: Τέθριππον.
8. ΚΕΦΑΛΑΣ, Η. 1989. *Ανθολογία σύγχρονης ελληνικής ποίησης. Η δεκαετία του 1980. (Ιδιωτικό όραμα)*. Αθήνα: Νέα Σύνορα.

9. PEZHΣ, Π. & Κ. ΛΙΟΝΤΗΣ 1986. *Γραφή 1980-'85. Κείμενα νέων Ελλήνων λογοτεχνών. Ποίηση* (Επιμέλεια Πέτρος Ρεζής)-*Πεζογραφία* (Επιμέλεια Κωστής Λιόντης). Αθήνα: Υάκινθος 1986.
10. ΣΤΕΦΑΝΑΚΙΣ, Γ. & Ν. Ι. ΧΟΥΡΔΑΚΗΣ 1997. *43 ποιητές και 23 χαράκτες της γενιάς του '80*. Επιμέλεια: Γ. Στεφανάκης - Ν. Χουρδάκης. Αθήνα: Νέο Επίπεδο. (Κυκλοφόρησε με το *Νέο Επίπεδο* 26.)
11. ΤΡΙΒΙΖΑΣ, Σ. 1998. Προβλήματα μιας ανθολογίας. *Πόρφυρας* 88:275-276.

8. ΑΛΕΞΙΟΥ, Δ., επιμ. 2001. *Γενιά του '70. Εργοβιογραφία των ποιητών - Βασική κριτικογραφία - Αποσπάσματα από κριτικές - Ανθολόγηση ποιημάτων*. Εισαγωγή Αλέξης Ζήρας. Αθήνα: Όμβρος.

Ευριπίδης Γαραντούδης

Η τιτλοφόρηση με τον όρο «Γενιά του '70» μιας ογκώδους ποιητικής ανθολογίας (503 σελίδες) που εκδόθηκε το 2001, με επιμελητή τον ποιητή Δημήτρη Αλεξίου (γεννήθηκε το 1949), θέτει το ζήτημα της καθιέρωσης του όρου «Γενιά του '70» ως γραμματολογικού σήματος της ελληνικής ποίησης μιας εποχής (από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 και εξής) και, συνεπώς, επιβάλλει την αναδρομή στην εποχή της εμφάνισης και της ανάδειξης της ομάδας των ποιητών που ο Αλεξίου ανθολογεί από απόσταση 30 χρόνων.

Η ομαδική προβολή των νέων ποιητών της δεκαετίας του 1970 και η εμφάνιση του όρου «Γενιά του '70».

Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 εμφανίστηκε μια πολυπληθής ομάδα νέων ποιητών, που έκανε έντονα αισθητή την παρουσία της στον λογοτεχνικό χώρο. Στην αρχή της επόμενης δεκαετίας, το 1971, η δημοσίευση 3 ανθολογιών νέων ποιητών, που περιέλαβαν αντίστοιχα ποιήματα 29, 21 και 30 ποιητών, δημιούργησε τις προϋποθέσεις της ομαδικής παρουσίας τους. Μάλιστα τις 3 ανθολογίες τις επιμελήθηκαν επίσης νέοι ποιητές (βλ. Ραφτόπουλος, 1971· Μπεκατώρος-Φλωράκης, 1971 και Ιατρόπουλος, 1971). Ο τερματισμός της δικτατορίας και το ιδιαίτερα φιλικό προς τους νέους κλίμα των πρώτων χρόνων της Μεταπολίτευσης είχαν ως αποτέλεσμα, σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, την αθρόα συμμετοχή πολλών νέων ποιητών σε αρκετές συλλογικές εκδόσεις. Εκτός από τις ομαδικές εκδόσεις *6 ποιητές* (1971) και *Ποίηση 7* (1975), νέοι ποιητές συμμετείχαν στους τόμους *Κατάθεση '73* (1973) και *Κατάθεση '74* (1974), καθώς και στη σειρά των τόμων *Ποίηση '75* (1975), *Ποίηση '76* (1976), *Ποίηση '77* (1977), *Ποίηση '78* (1978), *Ποίηση '79* (Θεσσαλονίκη 1979), *Ποίηση '80* (Θεσσαλονίκη 1980) και *Ποίηση '81* (1982), που επιμελήθηκαν οι συνομήλικοί τους ποιητές Θανάσης Θ. Νιάρχος και Αντώνης Φωστιέρης. Στα τέλη της δεκαετίας, το 1979, η έκδοση 2 ακόμη ανθολογιών, του ποιητή Γιώργου Παναγιώτου και του κριτικού Αλέξη Ζήρα, που περιέλαβαν αντίστοιχα 47 και 39 ποιητές, ολοκλήρωσε τον κύκλο της ομαδικής προβολής της νέας γενιάς ποιητών (βλ. Παναγιώτου 1979 και Ζήρας 1979).

Παράλληλα με την ομαδική παρουσίαση των νέων ποιητών, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, προτάθηκαν 3 γραμματολογικοί όροι, προκειμένου να προσδιοριστεί το στίγμα τους: «γενιά του '70», «γενιά της αμφισβήτησης» και «τρίτη μεταπολεμική γενιά» (επισκόπηση της ιστορίας των 3 αυτών όρων, βλ. στον Μαρωνίτη, 1987). Στη διάρκεια της περιόδου 1971-1985 περίπου, η παράλληλη πορεία καθιέρωσης των όρων «γενιά του 1970» και «γενιά της αμφισβήτησης» φανέρωσε την επικράτηση της γραμματολογικής και κριτικής μεθόδου των ποιητικών γενεών. Ο πρώτος, χρονικού προσδιορισμού όρος καθιερώθηκε και χρησιμοποιείται μέχρι τις μέρες μας ως σήμα συνεννόησης σε κριτικά κείμενα (βλ., π.χ., Στεριάδης 1987). Ήδη το 1979, ο Αλέξης Ζήρας, στην εισαγωγή της ανθολογίας του *Νεώτερη ελληνική ποίηση. 1965-1980*, υιοθέτησε το έτος τερματισμού της γενεαλογικής ταξινόμησης των μεταπολεμικών ποιητών από τον Αλέξανδρο Αργυρίου (βλ. τις εισαγωγές στον τέταρτο και πέμπτο της ποιητικής ανθολογίας των εκδόσεων Σοκόλη), το 1940, ως το εναρκτήριο έτος των χρόνων γέννησης των ποιητών της «γενιάς του 1970». Συγκεκριμένα, ο Ζήρας αναφέρεται λανθανόντως σε «γενιά» και δεν φαίνεται να αποσκοπεί στη γενεαλογική οριοθέτησή της, αφού δεν χρησιμοποιεί τον όρο, ωστόσο η προσεκτική ανάγνωση της

εισαγωγής του δεν αφήνει αμφιβολία για την εφαρμογή της γενεαλογικής μεθόδου που εισηγήθηκε ο Αργυρίου: από τη μια χαράζεται ο κύκλος των ετών γέννησης των νέων ποιητών (1940-1955) και ο κύκλος των χρόνων έκδοσης του πρώτου βιβλίου τους (1967-1974), από την άλλη αναζητείται ο κοινός κοινωνικοπολιτικός προσδιορισμός και οι ομόλογες θεματικές και εκφραστικές τάσεις τους (βλ. Ζήρας 1979, 11-38).

Ο όρος «γενιά της αμφισβήτησης», κοινωνιολογικής στόχευσης, προτάθηκε προκειμένου να αποτυπώσει το θεματικό στίγμα της νεανικής ποίησης στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Ήδη το 1970 και το 1971, σε 2 επιφυλλίδες του λογοτεχνικού κριτικού Βάσου Βαρίκα, ο «αντικοφορμισμός» και η «αμφισβήτηση» προσδιορίστηκαν ως το κοινωνικό ισοδύναμο των ποιητών της «νέας γενιάς» (βλ. Βαρίκας 1970 και Βαρίκας 1971). Ο Βαρίκας συγκεφαλαίωσε την επικρατούσα αντίληψη της τότε αριστερής κριτικής για τον άρρηκτο δεσμό της ποίησης με την κοινωνία, υποστηρίζοντας ότι «αν θέλαμε να την ονοματίσουμε [την ποίηση των πρωτοεμφανιζόμενων ποιητών], με βάση το κοινωνικό της ισοδύναμο, θα έπρεπε να την ειπούμε "Αντικοφορμισμό" απέναντι στο "υπάρχον", ή για να χρησιμοποιήσουμε ένα όρο που έξω καθορίζει το ίδιο περιεχόμενο αλλά σε άλλες περιοχές και είναι πλέον γνωστός, ως ποίηση της "Αμφισβήτησης"» (Βαρίκας 1971). Στα επόμενα χρόνια, ο όρος «γενιά της αμφισβήτησης» συζητήθηκε κατ' επανάληψη, έγινε αντικείμενο κριτικής (π.χ. προτάθηκε προς αντικατάστασή του ο όρος «άρνηση» από τον Παπαγεωργίου 1989) και εντέλει εγκαταλείφθηκε, καθώς η προϊούσα αλλαγή των κοινωνικών και ιδεολογικών συνθηκών τον κατέστησε ανεπίκαιρο.

Η γενεαλόγηση των νέων ποιητών της δεκαετίας του 1970 συμπορεύτηκε με τη συλλογική προβολή και ανάδειξή τους. Στη διάρκεια των 2 επόμενων δεκαετιών, του 1980 και του 1990, οι ποιητές της καθιερωμένης πια «γενιάς του 1970» επέβαλαν την παρουσία τους στο λογοτεχνικό προσκήνιο. Π.χ. τα περιοδικά που εκδόθηκαν στη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, στα οποία ποικιλοτρόπως συμμετείχαν ποιητές της γενιάς ως εκδότες, διευθυντές ή μέλη της σύνταξης, άλλαξαν άρδην και αναβάθμισαν τον εκδοτικό χάρτη του λογοτεχνικού τύπου. Σημειώνω τους βασικούς τίτλους και σε παρένθεση τον τόπο και τα έτη κυκλοφορίας: *Το Δέντρο* (Αθήνα, α' περ. 1978-1983, β' περ. 1983-), *Πόρφυρας* (Κέρκυρα, 1980-), *Η Λέξη* (Αθήνα, 1981-), *Οδός Πανός* (Αθήνα, 1981-), *Χάρτης* (Αθήνα, 1982-1988), *Γράμματα και Τέχνες* (Αθήνα, 1982-), *Νήσος* (Αθήνα, 1983-1985), *Κριτική και κείμενα* (Αθήνα, 1984-1985), *Πλανόδιον* (Αθήνα, 1986-).

Η εισαγωγή του κριτικού Αλέξη Ζήρα στην ανθολογία του Αλεξίου.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η ανθολογία του Δημήτρη Αλεξίου παρουσιάζει τους ποιητές μιας καθιερωμένης πλέον γενιάς, τη στιγμή που αυτοί, όντας ανάμεσα στα 45 και τα 60 έτη του βίου τους, έχουν πλέον σχηματίσει μια συγκροτημένη εικόνα του ποιητικού έργου τους. Την παρουσίαση των γενικών χαρακτηριστικών της «γενιάς του 1970» και την ένταξή της στην παράδοση της ποίησής μας από την εμφάνιση του μοντερνισμού και εξής ανέλαβε όχι ο «επιμελητής» Αλεξίου, αλλά ο Αλέξης Ζήρας, αναγνωρισμένος ως ο βασικός κριτικός της γενιάς, ο οποίος υπογράφει μια πυκνογραμμένη εισαγωγή 22 σελίδων, με τίτλο «Από τη γλώσσα της οργής στην τραυματική γλώσσα. Ποιητές και ποιητικές μετά το '70» (σ. 9-30). Η εισαγωγή χωρίζεται σε 2 μέρη. Στο πρώτο, «Οι γενικές ορίζουσες γραμμές. Εντοπισμός τάσεων στο εσωτερικό της γενιάς», οι ποιητές κατατάσσονται σε 7 τάσεις. Πρόκειται για τάσεις τεχνοτροπικές, εκφραστικές και θεματικές ή τάσεις προσδιοριζόμενες από τη σχέση των ποιητών με τη νεότερη, ιδίως τη μοντερνιστική, ποιητική παράδοση. Στο δεύτερο μέρος, «Από τη διάλυση στην ανασύσταση της μορφής», και ιδίως στην ενότητα «Συγγένειες, προσλήψεις και επιδράσεις» (σ. 19-21), επιχειρείται νέα κατανομή των ποιητών σε ομάδες, με κριτήριο, πάλι, τη σχέση τους με την, πρωτίστως ελληνική και δευτερευόντως ξένη, ποιητική παράδοση. Η πρώτη ενότητα του δεύτερου μέρους, «Η διεκδίκηση του ζωτικού χώρου και η οργάνωσή του» (σ. 18-19), είναι η μοναδική όπου, με την επισκόπηση των λογοτεχνικών περιοδικών και την αναφορά σε μερικές πρώτες ανθολογίες, τίγονται ζητήματα της λογοτεχνικής ιστορίας της δεκαετίας του 1970.

Βασικό πρόβλημα της εισαγωγής του Ζήρα είναι η έλλειψη οργάνωσης και ιστορικής προοπτικής. Το κείμενό του χαρακτηρίζεται από την τάση ενός λογοτεχνικού κριτικού που σχολιάζει, με ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις, ευρύτερα θέματα της ιστοριογραφματολογικής εξέλιξης της ελληνικής ποίησης από τις ποικίλες εμφανίσεις του μοντερνισμού, στη δεκαετία του 1930, μέχρι τη σύγχρονη ποίηση, αλλά με ασυστηματοποίητο τρόπο και χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα πορίσματα και οι βάσιμες υποθέσεις της φιλολογικής κριτικής. Επίσης, μια εισαγωγή που, σύμφωνα με τον γενικό γνώμονα της ανθολογίας που προλογίζει, αναφέρεται σε δεκάδες ποιητές, χωρίς να διακρίνει τους περισσότερους από τους λιγότερο αξιόλογους ανάμεσά τους, θα όφειλε να έχει περισσότερο ιστορική στόχευση, να κάνει δηλαδή μια αναδρομή, με έγκυρες πληροφορίες, στους βασικούς σταθμούς της εξέλιξης της γενιάς του '70 από το 1970 μέχρι το 2000. Αρκετές διαφωνίες, τέλος, εγείρουν και οι επιμέρους απόψεις του Ζήρα, όπως, π.χ., η ένταξη του Νάσου Βαγενά στους ποιητές που χαρακτηρίζονται από την «ευρεία χρησιμοποίηση εννοιών και όρων της αρχαιοελληνικής δραματουργίας ή του αρχαιοελληνικού στοχασμού» (σ. 16) και η ένταξη του Δημήτρη Καλοκύρη στους ποιητές που «πήραν αλλά και επεξεργάστηκαν το δαιμονικό ρυθμό και το μεγάλο διασκελισμό της αμερικανικής beat ποίησης» (σ. 20) (μάλιστα αμέσως παρακάτω γίνεται λόγος για τους ποιητές που «μυήθηκαν γόνιμα στην πρώτη περίοδο του έργου τους από την τελετουργική διάσταση του υπερρεαλισμού», δηλαδή τους ποιητές όπου θα περίμενε κανείς να ενταχθεί ο Καλοκύρης). Ο ειδικός αναγνώστης βρίσκει ορισμένες καίριες επιμέρους σκέψεις στην εισαγωγή του Ζήρα, αλλά ο μη ειδικός βοηθιέται ελάχιστα ώστε να προσανατολιστεί στην ανάγνωση των ποιητών της ανθολογίας.

Οι επιλογές του επιμελητή Δημήτρη Αλεξίου και η διάρθρωση της ύλης.

Σε σύγκριση με τις προηγούμενες ανθολογίες της γενιάς του 1970, η ανθολογία του Αλεξίου είναι η ογκωδέστερη, πληρέστερη και συστηματικότερη, κρινόμενη ως προς διάφορες πλευρές της. Καταρχάς, περιλαμβάνοντας 58 ποιητές, σε αλφαβητική κατάταξη, προσφέρει την ευρύτερη μέχρι σήμερα παρουσίαση της ποιητικής παραγωγής των ποιητών που πρωτοεμφανίστηκαν στη δεκαετία του 1970. Κυρίως όμως η συστηματικότητά της οφείλεται στο γεγονός ότι πριν από την ανθολόγηση των ποιημάτων προηγούνται στοιχεία που προσδίδουν στην ανθολογία φιλολογικό χαρακτήρα. Τα στοιχεία αυτά, κατά σειρά, είναι: «Εργοβιογραφικό [σημείωμα]», «Βασική κριτικογραφία» και «Αποσπάσματα από κριτικές». Η επιλογή της παράθεσης αυτού του πληροφοριακού υλικού έγινε κατά κάποιο τρόπο υποχρεωτική, καθώς η προηγούμενη ανθολογία των εκδόσεων Σοκόλη λειτουργεί ως υπόδειγμα για κάθε νεότερή της ανθολογία (βλ. την εισαγωγή στην ανθολογία των εκδόσεων Σοκόλη).

Η σημείωση (στη σ. 6) ότι «τη διόρθωση [των τυπογραφικών δοκιμών] των επί μέρους ανθολογήσεων έκαναν οι ίδιοι οι ποιητές» δείχνει ότι οι ποιητές συμμετείχαν ενεργά στην ανθολογία, χωρίς ωστόσο να αποσαφηνίζεται πλήρως ο βαθμός της συμμετοχής τους. Πιθανότερο φαίνεται να συνέταξαν τα εργοβιογραφικά σημειώματα και να προσκόμισαν τα στοιχεία της κριτικογραφίας. Μήπως, όμως, επίσης επέλεξαν τα αποσπάσματα των κριτικών ή μήπως ανθολόγησαν ή έστω υπέδειξαν και τα ποιήματά τους; (Εξαιρούνται, εννοείται, όσοι έχουν πεθάνει, όπως ο Αλέξης Τραϊανός και ο Χρήστος Μπράβος). Δεδομένου ότι σε κανένα σημείο της ανθολογίας δεν διευκρινίζεται με ακρίβεια ο ρόλος του «επιμελητή» Δημήτρη Αλεξίου, η εικασία ότι ο Αλέξιος επέλεξε τους προς ανθολόγηση ποιητές και στη συνέχεια είχε τον ρόλο του γενικού συντονισμού στη συνεργασία μαζί τους δεν μπορεί να αποκλειστεί. Θεωρώντας, πάντως, σχεδόν βέβαιο ότι οι περισσότεροι ποιητές συνέβαλαν στη χορήγηση του πληροφοριακού υλικού (στα εργοβιογραφικά σημειώματα και στη βασική κριτικογραφία), διαπιστώνουμε ότι η ανθολογία του Αλεξίου επιτυγχάνει την αντικειμενική παρουσίαση της γενιάς, χάρη στον διεξοδικό χαρακτήρα, την ποσότητα και την πληρότητα των ελεγμένων πληροφοριών της. Η απουσία φωτογραφιών των ανθολογημένων ποιητών (ενώ, αντιθέτως, φωτογραφίες υπάρχουν στις ανθολογίες του Παναγιώτου [Παναγιώτου, 1979] και στους τόμους της ανθολογίας των εκδόσεων Σοκόλη) δύσκολα μπορεί να αιτιολογηθεί.

Τα αποσπάσματα από κριτικές, λιγότερο ή περισσότερο εκτενή κατά περίπτωση και χρονολογικά καταταγμένα, προσφέρονται ώστε μέσα από τη συνανάγνωσή τους ο αναγνώστης, όχι μόνο να διακρίνει με

ποιο τρόπο αποτιμήθηκε το έργο κάθε ποιητή, αλλά επίσης να διαμορφώσει μια, όχι βέβαια πλήρη, αλλά αρκετά ενδεικτική εικόνα των χαρακτηριστικών και του ποιοτικού επιπέδου του κριτικού λόγου για τη σύγχρονη ποίηση από τη δεκαετία του 1970 μέχρι σήμερα.

Ένα ενδιαφέρον χαρακτηριστικό της ανθολογίας του Αλεξίου είναι ότι τα πληροφοριακά στοιχεία για κάθε ποιητή καταλαμβάνουν ακριβώς 3 σελίδες, ενώ τα ανθολογημένα ποιήματά του ακριβώς 5 σελίδες. Με αυτή την ποσοτικά απολύτως ίση εκπροσώπηση όλων των ποιητών στην ανθολογία επιβάλλεται μια αξιολογικά "αντικειμενική" εικόνα των 58 ποιητών, καθώς κανένας δεν διακρίνεται ποσοτικά έναντι των άλλων. Αυτή, ωστόσο, η "αντικειμενική" εικόνα ουσιαστικά αποβαίνει ανιστορική, αν κριθεί με βάση αντικειμενικής ισχύος δείκτες που διαμορφώθηκαν στη διάρκεια της τριακονταετίας 1970-2000. Σύμφωνα με αυτούς τους δείκτες, ποιητές όπως ο Δημήτρης Καλοκύρης και ο Αντώνης Φωστιέρης, οι οποίοι είχαν μια πολυποίκιλη δημόσια παρουσία και η κριτικογραφία του έργου τους είναι αισθητά μεγαλύτερη από εκείνη του έργου άλλων ποιητών, ποιητές όπως η Τζένη Μαστοράκη, το έργο της οποίας υποστηρίχτηκε θερμά από αναγνωρισμένους κριτικούς, και ποιητές όπως ο Νάσος Βαγενάς, ο Γιάννης Κοντός, ο Χριστόφορος Λιοντάκης, ο Γιώργος Μαρκόπουλος και ο Μανόλης Πρατικάκης, που τιμήθηκαν με το κρατικό βραβείο ποίησης, έπρεπε να ανθολογηθούν με περισσότερα ποιήματα από ποιητές με εμφανώς λιγότερο αισθητή παρουσία και μικρότερη αναγνώριση, όπως οι Δημήτρης Γαβαλάς, Κώστας Λάνταβος, Γιώργος Μπασδέκης, Χρήστος Τουμανίδης, Μαρία Φωτίου-Βλάχου και Κώστας Χριστοφίλοπουλος.

Συνολικά κρινόμενη η ανθολογία του Δημήτρη Αλεξίου, χάρη κυρίως στον πλούτο και την αξιοπιστία του πληροφοριακού υλικού της και τον μεγάλο αριθμό ανθολογημένων ποιητών, προσφέρει έναν πολύ καλό οδηγό σε όποιον θέλει να διαμορφώσει μια πρώτη εικόνα για την ποιητική παραγωγή της γενιάς του 1970.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΒΑΡΙΚΑΣ, Β. 1970. Η νέα γενεά μπροστά στο σήμερα. *Το Βήμα*, 29 Νοεμβρίου.
2. ΒΑΡΙΚΑΣ, Β. 1971. Ποιητικός αντικομφορμισμός. *Το Βήμα*, 16 Μαΐου.
3. ΖΗΡΑΣ, Α. 1979. *Νεώτερη ελληνική ποίηση 1965-1980*. Εισαγωγή-[ανθολόγηση] Αλέξης Ζήρας. Αθήνα: Γραφή.
4. ΙΑΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Δ. 1971. *Ποιητική αντιανθολογία*. Αθήνα: ιδιωτική έκδοση 1971.
5. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ, Δ.Ν. 1987. Ποιητική γενιά του '70, Στο *Μέτρια και μικρά. Περιοδικά και εφήμερα*, 230-246. Αθήνα: Κέδρος 1987.
6. ΜΠΕΚΑΤΩΡΟΣ, Σ. Κ. & ΑΛΕΚΟΣ Ε. ΦΛΩΡΑΚΗΣ 1971. *Η νέα γενιά, ποιητική ανθολογία 65-70*. Αθήνα: Κέδρος.
7. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, Γ. Α., 1979. *Γενιά του '70, α' ποίηση*. Εισαγωγή-ανθολόγηση Γ.Α. Παναγιώτου. Αθήνα: Σίσυφος.
8. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Κ. Γ. 1989. *Η γενιά του '70. Ιστορία - Ποιητικές διαδρομές*. Αθήνα: Κέδρος.
9. ΣΤΕΡΙΑΔΗΣ, Β. 1987. Το γλωσσικό ιδίωμα της γενιάς του '70. Στο *Πρακτικά Έκτου Συμποσίου Ποίησης. Νεοελληνική μεταπολεμική ποίηση (1945-1985)*. Πανεπιστήμιο Πατρών 4-6 Ιουλίου 1986. Επιμέλεια Σωκρ. Λ. Σκαρτσής, 483-491. Αθήνα: Γνώση. Αναδην. στο *Νεωτερική ποίηση*, 49-64 (Αθήνα: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών)
10. ΡΑΦΤΟΠΟΥΛΟΣ, Α. 1971. *Σελίδες απ' τη νεώτερη ποίηση (1960-1970)*. Αθήνα: Παρουσίες.